

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Β. ΠΕΡΑΚΗΣ
(ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ)

**Ο ΠΡΩΙΜΟΣ WITTGENSTEIN
ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ**

(ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ)

ΑΘΗΝΑ 1997

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΠΑΡΑΝΟΗΣΕΙΣ ΩΣ ΠΡΟΣ
ΤΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ ΤΟΥ *TRACTATUS***
- 1.2. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΟΥ *TRACTATUS***
- 2.1. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΩΣ ΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ**
- 2.2. ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ ΥΠΑΡΞΗ**
- 2.3. ΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ**
- 2.4. Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ**
- 2.5. ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ**
- 2.6. ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ**
- 3.1. Η ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ**
- 3.2. ΣΥΝΔΕΣΗ ΟΝΟΜΑΤΟΣ - ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ**
- 3.3. ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΥ**
- 4.1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ- ΚΑΘΟΛΟΥ Η ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ**
- 4.2. ΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΩΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΟΝΤΟΤΗΤΕΣ**
- 4.3. Ο ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ WITTGENSTEIN**
- 4.4. ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ**
- 4.5. ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ**
- 5.1. Ο ΣΧΕΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΑΠΛΟΤΗΤΑΣ**
- 5.2. ΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ**
- 5.3. ΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΩΣ ΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ**
- 6.1. Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ**
- 6.2. ΤΟΠΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ**
- 6.3. Ο ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ WITTGENSTEIN**
- 6.4. ΜΥΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ**
- 7.1. Ο WITTGENSTEIN ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ**
- 7.2. Ο WITTGENSTEIN ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΟ**

7.3. Ο ΘΕΟΣ ΩΣ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

**7.4. Ο ΘΕΟΣ ΩΣ ΚΟΣΜΟΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ
ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΟΣ**

7.5. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΩΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

8.1. ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ

(ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΣΚΕΠΤΟΜΕΝΟ)

8.2. ΣΟΛΙΨΙΣΜΟΣ

8.3. ΒΟΥΛΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

9.1. ΗΘΙΚΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΔΥΣΤΥΧΙΑ

9.2. Ο ΑΞΙΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΒΙΟΥ

9.3. ΜΕΤΑΗΘΙΚΗ

10.1. ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΕΡΑΣΜΑΤΑ

10.2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στους γονείς μου
και τον αδελφό μου

1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΠΑΡΑΝΟΗΣΕΙΣ

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ ΤΟΥ *TRACTATUS*

Στόχος της συγγραφής του *Tractatus Logicophilosophicus*, σύμφωνα με ότι λει ο ίδιος ο Ludwig Wittgenstein στον Πρόλογό του, ήταν η διάκριση αυτού που μπορεί να ειπωθεί από αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί. Παράλληλα όμως, στο έργο αυτό διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο η μεταφυσική εισβάλλει στον κόσμο, μέσω της έννοιας των αντικειμένων, αμφισβητώντας εμμέσως ακόμα και την δυνατότητα της ανωτέρω βασικής διάκρισης. Πιστεύει ότι έχει λύσει οριστικά τα προβλήματα της προγενέστερης ουσιοκρατικής φιλοσοφίας που δημιουργήθηκαν από την παρανόηση της λογικής της γλώσσας. Αν δούμε έτσι το *Tractatus* τότε αυτό είναι σίγουρα έργο μεταφυσικό¹.

Όσοι διαβάζουν το *Tractatus* με τη ματιά του Russell νομίζουν ότι είναι έργο για τη γλώσσα ή τα γεγονότα². Ο Russell, του οποίου η Εισαγωγή στο *Tractatus* είναι παραπλανητική, πίστευε ότι ο Wittgenstein ενδιαφερόταν για

¹E.D. Klemke, The ontology of Wittgenstein's *Tractatus*, στο βιβλίο του *Essays on Wittgenstein*, Illini Books, 1971, σ. 104-5

²Ignace Verhac, Critique of language and "Philo-sophia" στο 4Σ, σ. 230-2

μια λογικά τέλεια γλώσσα, η οποία θα αντικαθιστούσε τη γεμάτη ασάφειες και συγχύσεις καθημερινή γλώσσα¹. Οι εκπρόσωποι του Κύκλου της Βιέννης και ο Carnap θεωρούσαν το *Tractatus* ευαγγέλιο του λογικού θετικισμού τους, πίστευαν σε μια επιστήμη βασισμένη σε στοιχειώδεις προτάσεις και απέρριπταν την μεταφυσική². Νόμιζαν ότι ο Wittgenstein συμμεριζόταν την αντιμεταφυσική τους στάση, ότι η μεταφυσική είναι ανοησία. Ο Carnap έλεγε ότι η οντολογία του Wittgenstein αναφέρεται στη γλώσσα και μετέφραζε την οντολογία του σε επιστημολογία³.

Όμως, σύμφωνα με τους νεότερους ερμηνευτές, ο Wittgenstein ακόμα και στην εποχή του *Tractatus*, κάθε άλλο παρά υιοθετούσε την αντιμεταφυσική στάση του κύκλου της Βιέννης. Απέρριπτε τη μεταφυσική ως επιστήμη ανάλογη με τις άλλες επιστήμες, όπως π.χ. την φυσική και την χημεία, όχι όμως και το “μεταφυσικό”, για το οποίο θα μιλήσουμε αργότερα. Συμφωνούσε με τους νεοθετικιστές της Βιέννης σε 3 σημεία: α) στη διάκριση επιστήμης - ζωής, β) στο ότι οι λογικές προτάσεις είναι αναλυτικές, ταυτολογικές και γ) στην ανάγκη εμπειρικής επαλήθευσης των προτάσεων οι οποίες αναφέρονται σε ενδεχομενικές καταστάσεις -εννοείται όχι των λογικών προτάσεων, των οποίων η αλήθεια ή το ψεύδος είναι a priori. Έτσι αυτό που απέρριπτε ο Wittgenstein ήταν η μεταφυσική και ηθική γλώσσα και όχι η μεταφυσική και η ηθική ως δραστηριότητες του βίου, που πρέπει ν’ αφήνονται στη σιωπή. Όπως άλλωστε δείχνουν και οι νέες μελέτες για τη ζωή του δεν ήταν τόσο λογικός ή γλωσσικός αναλυτής, όσο ένας μυστικιστής που ήθελε να αποκτήσει μια

¹Teresa M. Iglesias, Russell on vagueness and Wittgenstein’s *Tractatus* στο 2Σ, σ 46-9 και P.M.S. Hacker, Insight and Illusion, Themes in the philosophy of Wittgenstein, Clarendon Press, Oxford, 1986, σ 15-34

²Ignace Verhac, Wittgensteins Deictic Metaphysics, An uncommon reading of the *Tractatus*, International Philosophical Quarterly, 18, 1978, σ. 433-444

³William Young, Thoughts about the relation between metaphysics and logic in the *Tractatus*, στο 3Σ, σ. 199-202

πρωταρχική αίσθηση του κόσμου, απαλλαγμένη από πολιτιστικές προκαταλήψεις¹. Αντίθετα από το Russell πίστευε ότι η φιλοσοφία δεν είναι γνώση ή επιστήμη, αλλά διασάφηση των συγχύσεων που προκαλούνται από την κακή κατανόηση της λειτουργίας της γλώσσας. Από αυτήν την άποψη, ήταν όχι αντιμεταφυσικός, αλλά αντιεπιστημονιστής². Ενώ ο Russell απέρριπτε το μυστικισμό και πίστευε στο εκφράσιμο της φιλοσοφίας, ο Wittgenstein πίστευε στο μυστικισμό και στο ανέκφραστο της φιλοσοφίας³. Επίσης, ο Russell παρείδε το ότι ο Wittgenstein θεωρούσε επαρκή την καθημερινή γλώσσα και ότι στόχος του ήταν η αποκάλυψη της κρυμμένης δομής της. Ο Wittgenstein αναζητούσε ένα ιδανικό συμβολισμό που θα αποκάλυπτε την κρυμμένη λογική δομή της γλώσσας, όχι μια ιδανική γλώσσα. Άλλωστε μη λογική γλώσσα είναι αδύνατη⁴. Αλλά και η ακρίβεια είναι προϋπόθεση κάθε γλώσσας. Οι ασάφειες οφείλονται στη γραμματική, στην επιφάνεια της γλώσσας και δε θίγουν την κρυμμένη ουσία της, τις σιωπηρές συμβάσεις⁵.

1.2. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΟΥ *TRACTATUS*

Όσον αφορά λοιπόν, τους στόχους του *Tractatus*, φαίνεται ότι ο Wittgenstein ήταν αρκετά σαφής στον Πρόλογό του. Στόχος του ήταν η διάκριση ρητού - άρρητου, μέσω της λογικής διασάφησης των προτάσεων και

¹I. Verhack, 1978

²Robert Alva Noe, Wittgenstein, Phenomenology and what it makes sense to say, *Philosophy and Phenomenological Research*, March 1994, σ. 1-37

³B.F. McGuinness, The mysticism of the *Tractatus*, *Philosophical Review*, 75, 1966, σ. 305-328

⁴P.M.S. Hacker, 1986 και K.T. Fann, Wittgenstein's conception of philosophy, Oxford, Basil Blackwell, 1969, σ. 9-32

⁵T. Iglesias, 1977

της επίλυσης των φιλοσοφικών προβλημάτων που προκύπτουν από την παρανόηση της λογικής¹. Γι' αυτόν, λογική και θεωρία της γλώσσας είναι μέθοδοι διάκρισης ρητού - άρρητου, με οντολογικές προεκτάσεις, καθώς έτσι καταδεικνύεται το μεταφυσικό, νοούμενο ως πραγματικότητα που ξεπερνά τα όρια της λογικής αναπαράστασης. Πρόκειται για μια νέου τύπου μεταφυσική, έρευνα των υπερβατικών, a priori συνθηκών κάτω από τις οποίες μπορούμε να φτάσουμε σε νοηματική σκέψη και γλώσσα. Αυτές οι συνθήκες αποτελούν τα όρια του πεδίου της επιστήμης².

Έτσι ο σκοπός του *Tractatus*, τρόπον τινά, ήταν και γνωσιολογικός³, με την έννοια της διερεύνησης των ορίων στα οποία είναι δυνατό να φθάσει η γνώση γενικά, και χωρίς αναφορά στις νοητικές δυνάμεις κάποιου συγκεκριμένου “σκεπτομένου” υποκειμένου. Η φιλοσοφία είναι μια δραστηριότητα που μας υποδεικνύει το πεδίο δράσης της επιστήμης, βοηθώντας μας να απαλλαγούμε από πολλά προβλήματα που μας ρίχνουν στο πεδίο της μεταφυσικής, το οποίο δε νομιμοποιούμαστε να το ερευνήσουμε επιστημονικά. Επιπλέον, αν θεωρήσουμε τα πράγματα από μια ευρύτερη οπτική, ο στόχος του έργου είναι και ηθικός - το μέρος του έργου του που δεν έγραψε - αφού η ηθική έχει να κάνει με ανάλυση νοήματος και θεμελίωση των συνθηκών στις οποίες ισχύουν οι ηθικές έννοιες και κρίσεις⁴, όπως θα δούμε κατά το τέλος της εργασίας. Ο στοχασμός του Wittgenstein στο εν λόγω έργο του είναι οριακός με την έννοια ότι εξετάζει το ρόλο της γλώσσας που κινείται στα όρια αυτού που είναι δυνατό να στοχαστούμε, του κόσμου ή του ρητού, και

¹W.D. Hart, The whole sense of the *Tractatus*, The Journal of Philosophy, 68, 1971, σ. 273-288

²I. Verhac, 1978

³Andre Maury, Reality and logical form, Synthese, 56, 1983, σ. 171-180

⁴John C. Kelly, Wittgenstein, the self and ethics, Review of metaphysics, 48, March 1995, σ. 567-590

να το διακρίνει από αυτό που δεν είναι δυνατό να στοχαστούμε, το άρρητο ή το μυστικό¹.

2.1. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΩΣ ΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Το *Tractatus* είναι μια πορεία από τον κόσμο, το νοητό, το αντιληπτό, στο μυστικό, το “ανόητο”, το άρρητο, δια μέσου της έρευνας της απεικόνισης, της λογικής, και της γλώσσας.

Οι πρώτες προτάσεις του *Tractatus* αναφέρονται στον κόσμο. Τι είναι ο κόσμος; Είναι η ολότητα των γεγονότων στο λογικό χώρο². Αυτός ο κόσμος διαφέρει πολύ από τον φυσικό, τον εμπειρικό, τον απτό κόσμο, όπως ίσως ευκολότερα θα μπορούσαμε να φανταστούμε. Ο κόσμος του Wittgenstein είναι πολύ ευρύτερος από τον πραγματικό κόσμο στου οποίου την αποκλειστική ύπαρξη πίστευε ο Russell. Ο Russell είναι πραγματιστής: ένας δυνατός κόσμος δε μπορεί να περιέχει καθέκαστον πράγματα που δεν υπάρχουν στον υπαρκτό κόσμο. Υπάρχει μόνο ένας πραγματικός κόσμος ο οποίος καθιστά τις περιγραφές αληθείς ή ψευδείς. Το αναγκαίο, το πιθανό και το απίθανο είναι αληθή για όλα, μερικά ή κανένα, αντίστοιχα, από το σύνολο των πραγμάτων που πραγματικά υπάρχουν³.

¹Κώστας Μιχαηλίδης, Ο οριακός και απορητικός στοχασμός του Ludwig Wittgenstein, στο ΣW, σ. 96-104

²T.L.P., 1, 1.1, 1.11, 1.12, 1.13

³James Bogen, Critical notice on Raymond Bradleys, The nature of all being, A study of Wittgenstein's modal absolutism, Canadian Journal of Philosophy, 24, 4, December 1994, σ. 643-664

Ανάλογη με του Russell οπτική για τον κόσμο αποδίδει στο Wittgenstein ο Max Black στο βιβλίο του *A companion to Wittgenstein's Tractatus* (1964)¹, κατά το οποίο ο κόσμος και τα γεγονότα είναι πραγματικά και όχι δυνατά. Φυσικά, απόψεις όπως του Black, που παραγνωρίζουν το ρόλο της πιθανότητας στο *Tractatus*, είναι λανθασμένες, καθώς έρχονται σε αντίθεση με το ίδιο το κείμενο. Άλλωστε και η λογική ασχολείται με κάθε δυνατότητα και όλες οι δυνατότητες είναι τα γεγονότά της². Η ανάλυση των πιθανών κόσμων και γεγονότων προηγείται και διαφωτίζει εκείνη των πραγματικών κόσμων. Δεν υπάρχει καμιά ασυμβατότητα ανάμεσα στους δυο κόσμους.

Πρέπει να δεχτούμε δύο έννοιες του κόσμου: πρώτον του λογικού κόσμου, που είναι το σύνολο των πιθανών, των δυνατών καταστάσεων πραγμάτων και δεύτερον του πραγματικού κόσμου που είναι το σύνολο των υπάρχουσών καταστάσεων πραγμάτων και υποσύνολο του λογικού κόσμου. Άλλωστε, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Norman Malcolm, ο Wittgenstein ενδιαφερόταν για λογικά και όχι εμπειρικά ζητήματα. Θα έλεγε κανείς, ότι η οντολογία των δυνατών κόσμων είναι σαν την κατασκευή ενός χάρτη που ισχύει για πολλές πόλεις. Ο Wittgenstein αναφέρεται σε κάθε δυνατό κόσμο και όχι μόνο στο δικό μας. Αν, όπως λει στα *Notebooks* του ο Wittgenstein, ενδιαφερόταν για την *a priori* τάξη του κόσμου, τότε ενδιαφερόταν για όλους τους δυνατούς κόσμους, καθώς ο πραγματικός μας κόσμος είναι μόνο ένας ενδεχομενικός *a posteriori* κόσμος.

Ο λογικός χώρος είναι μια αναλογία: όπως το χωροδιάστατο αντικείμενο περιβάλλεται από το χώρο και το χρώμα, από το φόντο του, έτσι και τα “άχρωμα” αντικείμενα - χωρίς ιδιότητες - περιβάλλονται από το λογικό χώρο.

¹David Weissman, *Ontology in the Tractatus*, *Philosophy and Phenomenological Research*, 27, 1966-7, σ. 475-501

²T.L.P., 2.0121

Ο κόσμος ορίζει ο,τι υπάρχει και ο,τι δεν υπάρχει, τρόπον τινά, είναι όλα όσα υπάρχουν και όλα όσα δεν υπάρχουν¹, αλλά θα ήταν δυνατόν να υπάρχουν.

2.2. ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ ΥΠΑΡΞΗ

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να γίνει αναφορά σε μερικές προτάσεις του *Tractatus*, που επιπόλαια ιδωμένες δίνουν την εντύπωση ότι είναι αντιφατικές, και ίσως είναι υπεύθυνες για την παρεξήγηση ότι ο κόσμος είναι η ολότητα των υπαρχουσών - πραγματικών καταστάσεων πραγμάτων. Αυτό άλλωστε εκφράζεται ρητά στο 2.04. Όμως λίγο πιο κάτω στο 2.06 έχουμε έναν ισχυρισμό ότι η πραγματικότητα είναι η ύπαρξη και η μη ύπαρξη καταστάσεων πραγμάτων. Δε θα υπήρχε κανένα απολύτως πρόβλημα αν στην πρόταση 2.063 δεν ταυτιζόταν η πραγματικότητα με τον κόσμο. Η συνύπαρξη των δύο προτάσεων μοιάζει σαν να είναι αντιφατική.

Μια λύση θα μπορούσε να δοθεί αν οι άνωθι προτάσεις συσχετιστούν με την 2.05 κατά την οποία η ολότητα των υπαρχουσών καταστάσεων πραγμάτων καθορίζει τις μη υπάρχουσες καταστάσεις πραγμάτων. Έτσι, θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στο να εκλάβουμε ότι και οι μη υπάρχουσες καταστάσεις πραγμάτων εφόσον καθορίζονται από τις αντίστοιχες υπάρχουσες, υπάρχουν κατά κάποιο τρόπο και αυτές, αν και όχι οντικά, αλλά λογικά και βρίσκονται και στο λογικό χώρο, ο οποίος αποτελεί ένα ευρύτερο πεδίο ύπαρξης, καθώς είναι αδύνατο να καθορίζεται κάτι εντελώς ανύπαρκτο από κάτι υπαρκτό, να υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ τους.

Συνήθως, η έννοια της ύπαρξης αναφέρεται στο εμπειρικό πεδίο και όχι στο λογικό του οποίου το πρώτο αποτελεί υποσύνολο, εδώ όμως έχουμε μια

¹T.L.P., 1.12, E.D. Klemke, 1971, σ. 98-109, Karl Menger, *Language and Mathematics*, στο 4Σ, σ 21-26

ιδιάζουσα χρήση της έκφρασης. Στο λογικό χώρο η ύπαρξη και η μη ύπαρξη του ιδίου πράγματος θα πρέπει να θεωρούνται αδιάφορες, καθώς ένα πράγμα μη υπάρχον υπάρχει, αν και κατά τρόπο διαφορετικό από ένα υπάρχον πράγμα¹. Είναι λάθος λοιπόν ότι ο κόσμος είναι η ύπαρξη των πραγμάτων. Η σύνολη πραγματικότητα είναι ο κόσμος και σ' αυτόν υπάρχουν και θετικά και αρνητικά γεγονότα². Ο λογικός κόσμος περιλαμβάνει το σύνολο των δυνατοτήτων, δηλαδή των γεγονότων που είναι δυνατόν να συμβούν, χωρίς διόλου να μας ενδιαφέρει το αν όντως λαμβάνουν χώρα ή όχι στο πεδίο της εμπειρικής πραγματικότητας. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η δυνατότητα για πραγμάτωση, η ενδεχομενικότητα, το αριστοτελικό “δυνάμει” και όχι το “ενεργεία”. Μόνο κριτήριο ένταξης των γεγονότων στον κόσμο είναι η δυνατότητα για την ύπαρξή τους ή μη και όχι η ίδια η ύπαρξη.

2.3. ΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η πραγμάτευση των λογικών ζητημάτων, από τον Wittgenstein στο *Tractatus* είναι αρκετά διαφωτιστική και στην κατανόηση της διαφοράς του κοσμικού, δηλαδή του ρητού, του ενδεχομενικού, του *a posteriori*, από το μεταφυσικό, δηλαδή το άρρητο, το αναγκαίο, το *a priori*. Αναφερόμαστε πιο συγκεκριμένα, στην ταυτολογία και την αντίφαση. Εδώ ο Russell και ο Wittgenstein εν πολλοίς συμπίπτουν. Κατά το Russell μια συνάρτηση είναι αναγκαία όταν όλες οι τιμές της είναι αληθείς, πιθανή, όταν κάποιες τιμές της είναι αληθείς και απίθανη, όταν όλες οι τιμές της είναι ψευδείς³.

¹Henry LeRoy Finch, Wittgenstein-the early philosophy, Atlantic Highlands 1982, σ. 193-4, James K. Feibleman, Inside the great mirror, Nijhoff, 1973, σ. 64, Robert Fogelin, Wittgenstein, Routledge, 1987, σ. 13

²E.D. Klemke, 1971, σ. 110

³James Bogen, 1994, σ. 643-64

Κι ενώ ο Russell αναφέρεται πάντα στο πεδίο του πραγματικού, ο Wittgenstein επεκτείνει ουσιαστικά την ίδια θεωρία στο πεδίο του πιθανού. Στο 4.46 διακρίνει δύο ακραίες περιπτώσεις ανάμεσα στις δυνατές ομάδες των συνθηκών αλήθειας για τις προτάσεις. Υπάρχουν περιπτώσεις προτάσεων που είναι αληθείς για όλες τις δυνατότητες αλήθειας των στοιχειωδών τους προτάσεων, δηλαδή είναι αληθείς εν πάσει περιπτώσει, εξ ορισμού, ονομάζονται ταυτολογικές και αντιστοιχούν στις αναγκαίες συναρτήσεις του Russell. Αντίθετα υπάρχουν προτάσεις που είναι ψευδείς για όλες τις δυνατότητες αλήθειας, είναι ψευδείς εξ ορισμού, ονομάζονται αντιφατικές και αντιστοιχούν στις απίθανες συναρτήσεις. Ανάμεσα στις ταυτολογικές και στις αντιφατικές προτάσεις εκτείνεται ο χώρος των ενδεχομενικών προτάσεων που αντιστοιχούν στις πιθανές συναρτήσεις, οι οποίες μπορεί να πάρουν διάφορες τιμές αλήθειας ή ψεύδους - μπορούν να είναι είτε αληθείς είτε ψευδείς.

Με βάση αυτό το λογικό μοντέλο μπορούμε να κατανοήσουμε ίσως καλύτερα και τη διάκριση του κόσμου από το μεταφυσικό, καθώς άλλωστε η λογική είναι η ραχοκοκαλιά του κόσμου¹. Ο κόσμος είναι ο χώρος που απεικονίζεται και εκφράζεται από τις ενδιάμεσες, τις πιθανές προτάσεις, οι οποίες μπορούν να είναι είτε αληθείς, είτε ψευδείς. Αντίθετα, το μεταφυσικό εκφράζεται από τις ταυτολογικές και τις αντιφατικές προτάσεις γιατί το μεταφυσικό είναι λογικά αναγκαίο, όπως και αυτές, ενώ ο κόσμος είναι συμπτωματικός, τυχαίος².

Ο Wittgenstein με τη λέξη ταυτολογία, προφανώς δεν εννοεί μόνο το “λέγειν το αυτό πράγμα”. Οι λογικές προτάσεις είναι πάντοτε αληθείς και συνεπώς δεν μας παρέχουν πληροφορίες για το πως είναι ή δεν είναι ο κόσμος, συνεπώς, αν και όχι κυριολεκτικά ανόητες, είναι ταυτολογίες, χωρίς σημασία. Η λογική είναι σύστημα προτάσεων που αληθεύουν όπως και να έχει ο κόσμος, είναι σύστημα προτάσεων που δεν παρέχουν καμιά πληροφορία για τον κόσμο.

¹T.L.P., 5.61, 6.124

²T.L.P., 6.37, 6.375, 6.41

Η ταυτολογία είναι επίσης μια πρόταση που δεν παρέχει καμιά πληροφορία για τον κόσμο. Η λογική είναι σύστημα ταυτολογιών. Οι λογικές και οι μαθηματικές προτάσεις είναι εφαρμόσιμες στην πραγματικότητα, όχι χάρη στο τι λένουν, αλλά χάρη στο τι δείχνουν. Όλες οι προτάσεις, ακόμη και οι ταυτολογίες, μοιράζονται με τα γεγονότα αυτό που τις κάνει ικανές να τα αναπαριστούν: τη λογική μορφή, η οποία δεν περιγράφεται, αλλά δεικνύεται. Η περιγραψιμότητα (ρητότητα) και η δειξιμότητα αλληλοαποκλείονται¹.

Θα πρέπει επίσης να διακριθεί η “ανοησία” των ταυτολογιών και των αντιφάσεων από την καθαρή ανοησία των κακοσχηματισμένων προτάσεων², που παραβαίνουν τους γραμματικούς και τους συντακτικούς κανόνες. Οι λογικές προτάσεις είναι ανόητες γιατί δε λένε τίποτα για τον κόσμο, δείχνουν όμως τη δομή του και κατά τούτο δεν είναι ανόητες. Είναι όπως είπε ο Ramsey σημαντικές ανοησίες. Εδώ η έννοια “ανοησία” δε χρησιμοποιείται όπως στην καθημερινή γλώσσα³.

¹Γ. Στολακης, Η έννοια της λογικής αληθείας από το Russell στο Wittgenstein, Ε.Φ.Ε., 5, 1988, σ. 305-18

²Russell Wahl, Impossible propositions and the forms of objects in Wittgensteins *Tractatus*, The Philosophical Quarterly, 45, April 1995, σ. 190-8

³K.T. Fann, 1969, σ. 9-32, Robert Fogelin, 1987, σ. 86-91, Laurence Goldstein, Wittgenstein and the bounds of sense, 3Σ, σ. 122-24, Cyril Barrett, Wittgenstein on ethics and religious belief, Blackwell, 1991, σ. 3-26

2.4. Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

Βλέπουμε λοιπόν, πως οι προτάσεις της λογικής, είναι ταυτολογίες και δε λένε τίποτα, επειδή αναφέρονται σε καταστάσεις μη ενδεχομενικές, άρα “εξωκοσμικές”¹. Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το παράδοξο ότι οι προτάσεις της λογικής οι οποίες συνιστούν το σκελετό, τη ραχοκοκαλιά του κόσμου, είναι μεταφυσικές. Έχουμε λοιπόν μιαν εισβολή της μεταφυσικής στον κόσμο, ως ενός απαραίτητου για την κατανόησή του όρου. Οι λογικές προτάσεις δεν μπορούν να επικυρώνονται, ούτε και να ανασκευάζονται από την εμπειρία, καθώς ως ταυτολογίες είναι a priori αληθείς².

Ακριβώς γι’ αυτό το λόγο, επειδή οι λογικές προτάσεις είναι ανεξάρτητες, ανεπικύρωτες και μη ανασκευάσιμες από την εμπειρία, θα έπρεπε να θεωρούμε και τις λογικές αλήθειες ως δικά μας αιτήματα, με τον ίδιο τρόπο που έχουμε θέσει και μια κατάλληλη σημειογραφία³ για να μας διευκολύνει στην προσπάθεια μας να κατανοήσουμε τον κόσμο. Και ως αξιώματα, οι λογικές προτάσεις πρέπει να είναι a priori, να μην ανάγονται πουθενά αλλού⁴. Γι’ αυτό και στη λογική τα πάντα είναι δεδομένα και δεν υπάρχουν ποτέ εκπλήξεις⁵. Αν στη λογική δεν υπάρχουν εκπλήξεις, τότε τα πάντα είναι προβλέψιμα, αφού είναι a priori.

Μπορούμε όμως να προβλέψουμε μόνο αυτό που έχουμε κατασκευάσει εμείς οι ίδιοι⁶. Έτσι λοιπόν, η λογική που αποτελεί τη ραχοκοκαλιά του κόσμου

¹T.L.P., 6.1, 6.11

²T.L.P., 5.133, 5.634, 6.1222, Andre Maury, 1983, σ. 171-180

³T.L.P., 6.1223

⁴T.L.P., 6.123

⁵T.L.P., 6.1251, 5.473

⁶*Notebooks*, 47, T.L.P., 5.556, Hans Sluga, *Subjectivity in the Tractatus*, *Synthese*, 56, 1983, σ. 123-39

και της οποίας οι προτάσεις είναι μεταφυσικές, είναι ένα, τρόπον τινά, αιτηματικό “κατασκεύασμα”, όχι φυσικά ένα αυθαίρετο κατασκεύασμα κάποιου προσώπου, αλλά όπως διασαφηνίζεται στην ύστερη φάση της φιλοσοφίας του Wittgenstein, ένα είδος συλλογικής σύμβασης, που αποβαίνει χρήσιμη ως εργαλείο γνωριμίας μας με τον κόσμο. Η λογική μπορεί να απευθύνεται στο αντικείμενο, τον κόσμο, αλλά βρίσκεται στο μεταφυσικό υποκείμενο. Η λογική είναι εργαλείο για δράση πάνω σε εμπειρική βάση¹.

Ο κόσμος λοιπόν ως ευρισκόμενος στο χώρο που ορίζουν οι λογικές προτάσεις, είναι το πεδίο που ερευνά η επιστήμη και διατυπώνει διάφορες θεωρίες για αυτόν, οι οποίες, μέσω σύγκρισης, μπορούν να αποδειχθούν είτε αληθείς, είτε ψευδείς, να γίνουν αποδεκτές ή να απορριφθούν. Η επαληθευσιμότητα και η απορριψιμότητα μαζί αποτελούν συνθήκη ορισμού για την αναφορικότητα των προτάσεων στον κόσμο.

Από την άλλη, επειδή το μεταφυσικό περιλαμβάνει το λογικά αναγκαίο, σύμφωνα με το *Tractatus*, θα έπρεπε, από αυτήν την άποψη, να θεωρείται ως αξιολογικά ανώτερο από το ενδεχομενικό, το συμπτωματικό, το κοσμικό. Η αξία δε μπορεί να είναι συμπτωματική αλλά αναγκαία². Έτσι και οι ταυτολογίες, ως προτάσεις λογικά αναγκαίες, έχουν ανώτερη αξία. Δείχνουν αυτό που βρίσκεται έξω και πάνω από τον κόσμο. Η λογική θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια ιδιόμορφη “επιστήμη υπεργεγονότων”, τα οποία δεν θα μπορούσαν να είναι αλλιώς. Κάτι ανάλογο θα μπορούσαμε να πούμε και για την αντίφαση, που είναι αναγκαστικά ψευδής. Βρίσκεται και αυτή εκτός κόσμου και θα πρέπει να τοποθετείται κάτω ως προς αυτόν, κατά κάποιον τρόπο. Είναι οτιδήποτε έρχεται σε αντίθεση με τους νόμους της λογικής και θα έλεγε κανείς ότι δεν αποτελεί παρά μόνο παράδειγμα προς αποφυγή ή αρνητικό

¹Mladen Pavicic, A mapping of Wittgenstein's *Tractatus* into the Vienna circle's models, στο 3Σ, σ. 203-5

²T.L.P., 6.41

όριο για τις εμπειρικές και επιστημονικές προτάσεις και θεωρίες. Κατά το Wittgenstein, ο Θεός μπορεί να δημιουργεί τα πάντα, εκτός από αυτό που είναι αντίθετο με τους νόμους της λογικής¹. Κάτι τέτοιο θα ήταν μεταφυσικό με την αρνητική έννοια, δε θα είχε καμιά απολύτως αξία. Με αυτόν τον τρόπο, η λογική μπορεί να εκληφθεί ως μια “επιστήμη υπεργεγονότων” που δε θα μπορούσαν να είναι αλλιώς², σε αντίθεση με τις επιστήμες και τα γεγονότα με την συνήθη σημασία τους.

2.5. ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ως προτάσεις θεωρούνται μόνο οι περιγράφουσες τον κόσμο. Αντίθετα, οι προτάσεις που “λένε” κάτι που δε μπορεί να λεχθεί, κάτι που βρίσκεται εκτός του κόσμου, κάτι “μεταφυσικό”, είναι ψευδοπροτάσεις. Είδη τέτοιων προτάσεων, εκτός από τις λογικές που ήδη εξετάσαμε, είναι οι μαθηματικές (εξισώσεις), κάποιες μορφές επιστημονικών προτάσεων (a priori ενοράσεις ή επιστημονικές θεωρίες), οι φιλοσοφικές προτάσεις (διασαφήσεις)³.

Ακόμα στο χώρο του μεταφυσικού εντάσσονται η ηθική και η αισθητική οι οποίες εκφράζουν κάτι το απόλυτο και έχουν απόλυτη αξία για κάποιον πέρα από κάθε συνέπεια ή διάλογο. Μια ηθική κρίση μπορεί για κάποιον να έχει αξία απόλυτη, να είναι αναγκαία σαν ταυτολογία, ή απορριπτέα σαν αντίφαση. Ηθική και αισθητική ανήκουν στο χώρο του υπερβατικού χωρίς καμιά αναφορά σε κοινωνιολογικά δεδομένα, δεν περιγράφονται όπως ο κόσμος, αλλά απλώς υπονοούνται, εκφράζονται έμμεσα ή τίθενται εξ ορισμού⁴. Σ’ αυτόν τον εκτός

¹T.L.P., 3.031

²B.F. McGuinness, 1966, σ. 305-328

³Dan Neshier, The nature and the function of “elucidations” in Wittgenstein’s *Tractatus*, 2Σ, σ. 142-6, 3.263.

⁴T.L.P., 6.41, 6.42, 6.421

κόσμου χώρο εντάσσονται και άλλα ακόμη ζητήματα, όπως εκείνα του θανάτου και της αθανασίας της ψυχής, του Θεού, του μυστικού, της ζωής, του νοήματος και της ουσίας του κόσμου και της ζωής¹. Στα μεταφυσικά ζητήματα θα μας ξαναφέρει η πορεία των πραγμάτων στο τέλος της εργασίας.

Από την άλλη, η επιστήμη θα έπρεπε να αφήσει κατά μέρος το πεδίο της μεταφυσικής και να στρέψει την προσοχή της στο πεδίο της ενδεχομενικότητας, στο οποίο τίποτε δεν είναι αναγκαίως, αλλά μόνο τυχαίως, συμπτωματικώς αληθές ή ψευδές, στον κόσμο. Μόνο για τον κόσμο έχει νόημα να μιλάμε. Ο χώρος του αληθούς είναι μόνο ένα μέρος του κόσμου, και χρέος των επιστημών είναι η ανακάλυψή του, η διάκρισή του από το χώρο του ψεύδους και εν συνεχεία η διερεύνησή του. Στο χώρο του κόσμου πάντα, το σημαντικό δεν είναι η αλήθεια ή το ψεύδος, αλλά η δυνατότητα για αλήθεια και ψεύδος.

2.6. ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Ας επιστρέψουμε πάλι στο ερώτημα τι είναι ο κόσμος, που πραγματεύεται ο Wittgenstein στις πρώτες προτάσεις του *Tractatus*, αναλύοντάς τον. Είναι η ολότητα των γεγονότων, υπαρκτών και ανυπάρκτων και όχι των πραγμάτων ή των αντικειμένων. Αυτή είναι μια πολύ σημαντική διάκριση² με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η μεταφυσική εισβάλλει ξανά στον κόσμο. Πιο κάτω βλέπουμε ότι το γεγονός είναι η ύπαρξη καταστάσεων πραγμάτων, όπου

¹Κώστας Μιχαηλίδης, στο ΣW, σ. 96-104

²Justus Hartnack, Wittgenstein and modern philosophy, Notre Dame, 1965, σ. 17-9, H.O. Mounce, Wittgenstein's *Tractatus*, Blackwell, 1981, σ. 16-21

κατάσταση πραγμάτων είναι ατομικό γεγονός ή σύνδεση αντικειμένων¹. Αναγωγικά δηλαδή, ο κόσμος φαίνεται για μια στιγμή ότι αποτελείται από αντικείμενα και όμως ο Wittgenstein, αρνείται κάτι τέτοιο στην πρώτη κιόλας πρόταση. Αυτό οφείλεται στη φύση των αντικειμένων, όπως παρουσιάζονται στο *Tractatus*.

Ας δούμε λοιπόν πως παρουσιάζονται τα αντικείμενα στο *Tractatus*. Βασικά χαρακτηριστικά τους² είναι η απλότητα³, η μη περαιτέρω αναλυσιμότητα, η αδιαιρετότητα, η σταθερότητα⁴, η ασυνθετότητα, η μορφική ουδετερότητα⁵, η μη αναγωγιμότητα, το γεγονός ότι δε μπορούν να νοηθούν έξω από τη δυνατότητα σύνδεσής τους με τα άλλα αντικείμενα, με τα οποία συσχετιζόμενα δημιουργούνται τα γεγονότα⁶. Τα αντικείμενα του Wittgenstein δεν είναι σε καμιά περίπτωση τα αντικείμενα της καθημερινής μας γλώσσας, όπως τα δένδρα, τα τραπέζια, οι καρέκλες, αλλά είναι η ουσία του κόσμου, το μόνο που μένει σταθερό, το μόνο που υπάρχει σε όλους τους δυνατούς κόσμους.

Αντιθέτως⁷, οτιδήποτε διαιρείται, σημαίνει ότι αποτελείται από μέρη και δεν είναι απλό, άρα είναι σύνθετο, δεν είναι σταθερό, ανάγεται σε κάτι άλλο και εξ ορισμού δεν αποτελεί αντικείμενο, αλλά είναι γεγονός, όπου γεγονός σημαίνει σύνθεση από απλούστερα αντικείμενα⁸. Τα γεγονότα είναι τα

¹T.L.P., 2, 2.01

²Μαρία Βενιέρη, Το πρόβλημα των αντικειμένων στο *Tractatus*, στο ΣW, σ. 16-17

³T.L.P., 2.02

⁴T.L.P., 2.027, 2.0271

⁵T.L.P., 2.0232, L. Goddard - B. Judge, The metaphysics of Wittgenstein's *Tractatus*, Australasian Journal of Philosophy, June 1982, σ. 6-25

⁶T.L.P., 2.011, 2.0121

⁷Henry LeRoy Finch, 1982, σ. 21-48, Robert Fogelin, 1987, σ. 3-13

⁸T.L.P., 2.0272, 2.03, 2.031, 2.032

συστατικά στοιχεία του κόσμου, καθώς ο κόσμος είναι η ολότητα των γεγονότων και όχι των αντικειμένων. Παραδόξως, παρακάτω λέγεται ότι τα γεγονότα αποτελούνται από καταστάσεις πραγμάτων, ατομικά γεγονότα, και αυτά με τη σειρά τους είναι συνδέσεις αντικειμένων. Κάτι τέτοιο συμβαίνει λόγω της ιδιαιτερότητας της φύσης των αντικειμένων, που θεωρούνται μεταφυσικά, σε αντίθεση με την ενδεχομενική φύση των γεγονότων.

3.1. Η ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Αυτό το παράδοξο εν πολλοίς οφείλεται¹ στην απεικονιστική θεωρία του Wittgenstein, η οποία εμπεριέχει την αναγκαστική ύπαρξη μεταφυσικών απολύτων αντικειμένων και όχι απλά την αναγκαιότητα της λογικής κατηγορίας των αντικειμένων τα οποία αντιστοιχούν στα ονόματα. Αν ο κόσμος δεν αποτελούνταν από αντικείμενα, τότε η αλήθεια μιας πρότασης θα εξηρτάτο επ' άπειρον από τις αλήθειες άλλων στοιχειωδών προτάσεων και έτσι δε θα είχαμε εικόνες του κόσμου. Αν όμως έχουμε, πρέπει να υπάρχουν αντικείμενα, τα οποία θα συνδέονται μέσω ονομάτων με τη γλώσσα.

Ας εξετάσουμε τώρα τον παραλληλισμό της σκέψης και της γλώσσας με τον κόσμο, που κάνει ο Wittgenstein στο *Tractatus* και που είναι διαφωτιστικός για την λειτουργία της απεικονιστικής θεωρίας.

Η σκέψη είναι η απεικόνιση των γεγονότων του κόσμου, η αναπαράστασή των. Το σύνολο των δυνατών νοηματικών σκέψεων είναι μια πλήρης εικόνα του κόσμου². Στα αντικείμενα του κόσμου αντιστοιχούν τα στοιχεία της εικόνας και η εικόνα συνίσταται από τα στοιχεία που την

¹John Heil, *Tractatus*, 2.0211 - 2.0212, στο 2Σ, σ. 125-8

²T.L.P., 3, 3.01

αποτελούν και τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται αυτά μεταξύ τους¹. Με τον τρόπο με τον οποίο συσχετίζονται τα στοιχεία της εικόνας μεταξύ των, συνδέεται και η εικόνα με την πραγματικότητα². Αυτή είναι η λογική μορφή που συνδέει την εικόνα με το απεικονιζόμενο³. Η σκέψη είναι αφαίρεση από μια δήλωση της οποίας αγνοούνται τα αντιληπτά χαρακτηριστικά⁴.

Η γλώσσα είναι η υλική έκφραση της σκέψης και απεικονίζει τον κόσμο και αυτή. Η γλώσσα, ως σύνολο, αντιστοιχεί στον κόσμο και αποτελείται από προτάσεις, που αντιστοιχούν στα γεγονότα⁵. Οι προτάσεις αναλύονται σε στοιχειώδεις προτάσεις που αντιστοιχούν στα ατομικά γεγονότα (καταστάσεις πραγμάτων), και οι τελευταίες με τη σειρά τους σε ονόματα τα οποία αντιστοιχούν στα αντικείμενα⁶. Αν δεχτούμε ότι αυτό που συνδέει την εικόνα με το απεικονιζόμενο, είναι μια λογική μορφή, τότε θα πρέπει να δεχτούμε ότι για να συνδεθούν με τον κόσμο, η σκέψη ως σύλληψή του και η γλώσσα ως εξωτερίκευση της σύλληψής του, αντίστοιχα, πρέπει να υπάρχει μια κοινή λογική μορφή που να συνδέει τον κόσμο ως απεικονιζόμενο, με τη σκέψη και τη γλώσσα ως απεικονίσεις του. Ο πρώτος Wittgenstein στο Tractatus, πιστεύει στην κοινή λογική μορφή του κόσμου, της σκέψης και της γλώσσας, καθώς οι δύο τελευταίες είναι προσπάθειες του ανθρώπου για τη σύλληψη του κόσμου και την εξωτερίκευση της σύλληψης αντίστοιχα, την έκφραση του κόσμου με τον οποίο διατηρούν κοινή τη λογική μορφή. Θέτει λοιπόν ως αίτημα για τα ονόματα την απλότητα, την ασυνθετότητα, την μη αναλυσιμότητα, έτσι ώστε να υπάρχει αντιστοιχία με τα αντικείμενα.

¹T.L.P., 2.13, 2.131, 2.14

²T.L.P., 2.151, 2.1511, 2.1512, 2.15121, 2.1514, 2.1515

³T.L.P., 2.2, 2.18

⁴Laurence Goldstein, 3Σ, σ. 122-24

⁵T.L.P., 3.1, 4.001, 4.002, 4.01, 4.05, 4.06, 4.1, 4.2, 4.3

⁶T.L.P., 3.202, 3.203, 3.22

3.2. ΣΥΝΔΕΣΗ ΟΝΟΜΑΤΟΣ - ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

Τα αντικείμενα πρέπει απλώς να ονομάζονται και όχι να περιγράφονται¹. Η περιγραφή αναφέρεται σε σύνθετες καταστάσεις πραγμάτων. Το απλό, το μη σύνθετο δεν περιγράφεται αλλά ονομάζεται. Και τα ονόματα για να είναι απλά πρέπει να αναφέρονται σε απλά αντικείμενα και όχι σε συνθέσεις αντικειμένων, αλλιώς μιλάμε για σύνθετα ονόματα ή προτάσεις.

Η ουσία του προβλήματος της διάκρισης γεγονότων - αντικειμένων στο επίπεδο του κόσμου και πρότασης (ή σύνθετου ονόματος) - απλού ονόματος ανάγεται στη συνθετότητα και την ασυνθετότητα ή την αναλυσιμότητα και τη μη αναλυσιμότητα. Νόημα, δηλαδή αναφορά στον κόσμο, μπορούν να έχουν μόνο οι προτάσεις που αναφέρονται στα γεγονότα. Μια πρόταση είναι και αυτή γεγονός, το οποίο αποτελείται από ένα διαρθρωμένο σύνολο ονομάτων και έχει νόημα. Αντιθέτως, ένα συνοθύλευμα ονομάτων ή απλώς ένα όνομα απομονωμένο δεν έχει νόημα². Μόνο η πρόταση έχει νόημα και μόνο στα πλαίσιά της ένα όνομα μπορεί να έχει σημασία. Αντίθετα, το αίτημα για τη δυνατότητα των απλών σημείων, των απλών ονομάτων, είναι το αίτημα για “καθορισμένο” νόημα, για ένα νόημα καθαρό, σταθερό, μη αναλύσιμο και μη αναγώγιμο σε κάτι άλλο³.

Το όνομα δεν αναλύεται μέσω ορισμού, είναι ένα πρωτοσημείο. Οι σημασίες των πρωτοσημείων μόνο με τις διασαφήσεις, δηλαδή με προτάσεις

¹T.L.P., 3.221

²T.L.P., 3.14, 3.141, 3.142, 3.3, 4.027, 4.03, 4.031

³T.L.P., 3.23

που τα περιέχουν και μέσα στις οποίες χρησιμοποιούνται, μπορούν να εξηγηθούν, μέσω της χρήσης τους, ενώ κατά κάποιο τρόπο είναι ήδη γνωστά¹.

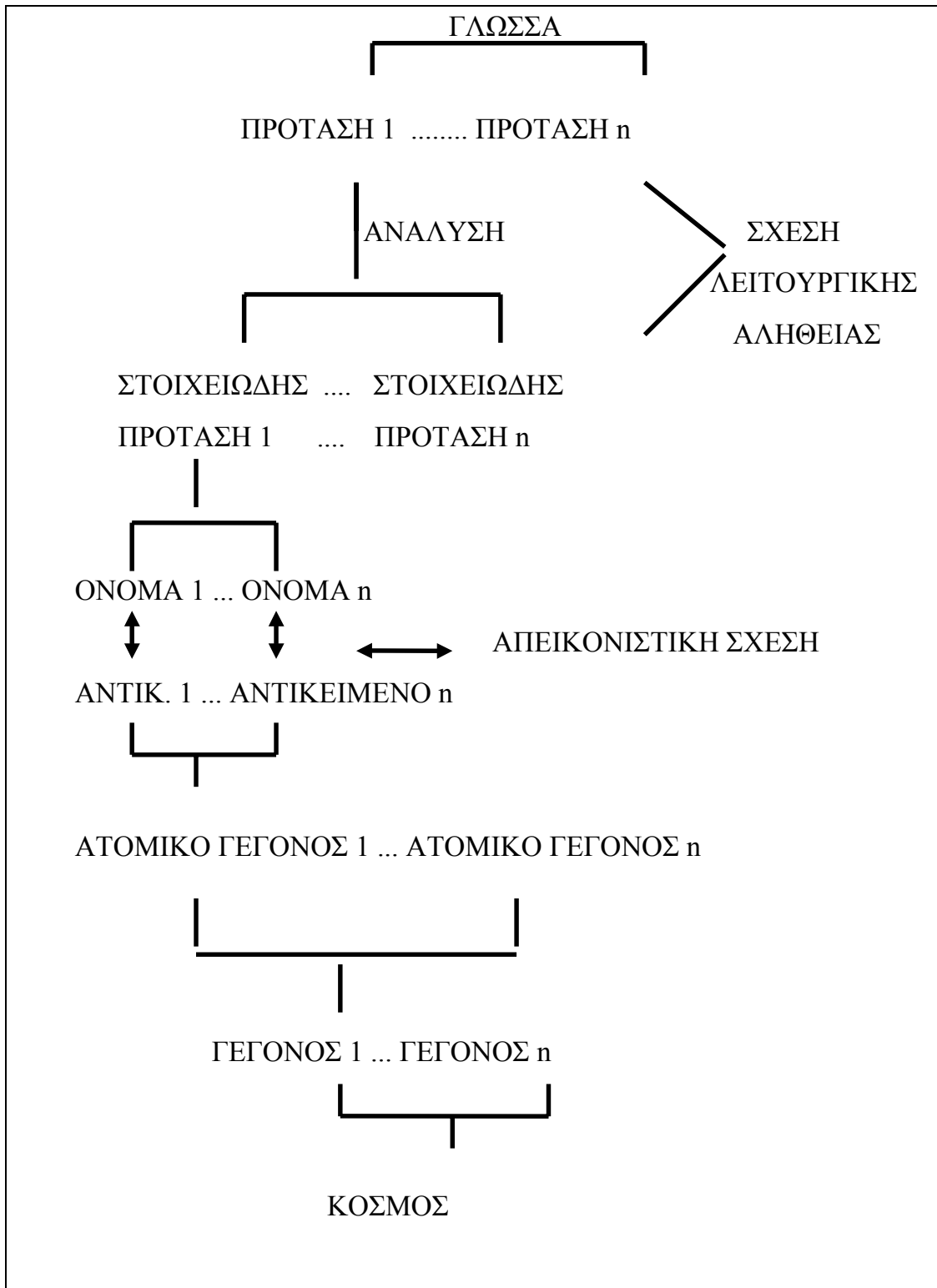
Διαφωτιστικό είναι το Σχήμα 1².

Οι στοιχειώδεις όμως προτάσεις, τα ατομικά γεγονότα, τα ονόματα και τα αντικείμενα είναι εμπειρικά ανεύρετα και έτσι η απεικονιστική θεωρία καταρρέει. Για τον Wittgenstein τελικά, το αντικείμενο δεν είναι παρά μια “ψευτοέννοια” για την οποία το κατάλληλο σημείο που την εκφράζει είναι το μεταβλητό όνομα x^3 . Κάτι που δεν περιγράφεται είναι μια τυπική έννοια από την οποία πρέπει να απαλλαγούμε χρησιμοποιώντας μια μεταβλητή. Γι’ αυτό λοιπόν και στην περίπτωση των απλών ονομάτων και των αντικειμένων πρέπει να μιλάμε για μεταβλητές, που οι προτάσεις και τα γεγονότα αποτελούν συναρτήσεις τους, αντίστοιχα, μιλώντας την εννοιολογική γλώσσα.

¹T.L.P., 3.26, 3.261, 3.262, 3.263, Hide Ishiguro, Use and reference of names, στο P. Winch, Studies in the philosophy of Wittgenstein, Routledge and Kegan Paul, 1969, σ. 20-50

²K.T. Fann, 1969, σ. 9-32

³T.L.P., 4.1272, Eddy Zemach, Wittgenstein’s philosophy of the mystical, στο Irving M. Copi, Robert W. Beard, Essays on Wittgensteins *Tractatus*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966, σ. 366



ΣΧΗΜΑ 1

Οντότητες όπως οι στοιχειώδεις προτάσεις, τα απλά ονόματα, τα ατομικά γεγονότα, τα απλά αντικείμενα και η λογική μορφή δε βρίσκονται στη γλώσσα και στον κόσμο μας. Είναι μύθος¹. Κατά την ύστερη περίοδό του θεωρεί τη λογική ανάλυση προκατάληψη. Η ασάφεια της καθημερινής γλώσσας είναι απλώς φαινομενική. Για να έχουμε καθορισμένο νόημα δε χρειάζεται να καταφεύγουμε στην αναζήτηση μιας ιδανικής γλώσσας².

Στην καθημερινή γλώσσα δεν είναι απαραίτητο να υπάρχουν κυριολεκτικά απλά σημεία για να έχουν νόημα οι προτάσεις. Η ανάλυση και οι κατηγορίες των ονομάτων έχουν σκοπό την ακρίβεια στο λόγο μας. Μια πρόταση έχει απροσδιοριστία αν δίνει λιγότερες - ανεπάρκεια - ή περισσότερες - γενικότητα- πληροφορίες από όσες χρειάζονται. Η απροσδιοριστία είναι ιδιότητα των προτάσεων, η επικοινωνιακή όμως ανάγκη για μεγαλύτερη ακρίβεια, μας οδηγεί στις κάθε λογής προσπάθειες υπέρβασής της³.

3.3. ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΥ

Κατά τον Weinberg, τα αντικείμενα είναι συνέπεια του δόγματος των λογικών απλών, το οποίο ήταν θεμελιώδες συστατικό του ρεύματος του Λογικού Θετικισμού⁴. Οι δύο βασικοί στόχοι του δόγματος αυτού ήταν η λογική θεμελίωση της επιστήμης και ο περιορισμός της μεταφυσικής. Για κάτι τέτοιο απαιτείται μια και μοναδική πλήρης ανάλυση, η οποία στοχεύει στην

¹David Weissman, 1966-7, σ. 475-501

²Φιλοσοφικές Έρευνες, 101, Diane F. Gottlieb, Wittgensteins critique of the *Tractatus* view of rules, *Synthese*, 56, 1983, 239-51

³M. Glouberman, *Tractatus*: Pluralism or monism?, *Mind*, 89, 1980, σ. 17-36

⁴Julius Weinberg, Are there ultimate simples?, στο Irving M. Copi, Robert W. Beard, 1966, σ. 75-85

ανακάλυψη των στοιχειωδών προτάσεων οι οποίες σχετίζονται με την άμεση εμπειρία. Η θεμελίωση της επιστήμης στη λογική και στην εμπειρία, είχαν ως στόχο να δείξουν ότι υπάρχει μια και μοναδική πλήρης ανάλυση της πρότασης, ανάλυση η οποία είχε ως όριο την εμπειρική πραγματικότητα. Αν υπάρχουν πολλές αναλύσεις, χωρίς πέρας, τότε καταρρέει ο λογικός θετικισμός. Αν δεν υπάρχει απόλυτο όριο στην ανάλυση, μπορεί μια συγκεκριμένη ανάλυση να μας οδηγεί στην εμπειρική πραγματικότητα και μια άλλη να συνεχίζει ακόμα παραπέρα.

Η πρόταση, μέσω της ανάλυσης, φαίνεται πως πρέπει να είναι συνάρτηση αληθείας στοιχειωδών προτάσεων, οι οποίες περιέχουν με τη σειρά τους λογικά απλά ονόματα. Για να υπάρχει αλήθεια, πρέπει να υπάρχουν στοιχειώδεις προτάσεις, διαφορετικά η αλήθεια της μιας, εξαρτάται από την αλήθεια της άλλης επ' άπειρον. Για το λογικό θετικισμό είναι ασύμβατο να έχει μια πρόταση και νόημα και τα ονόματά της να είναι αναγόμενα επ' άπειρον σε άλλα. Αν η ανάλυση συνεχιζόταν επ' άπειρον, δε θα υπήρχε σταθερός δεσμός κόσμου - γλώσσας, ούτε δυνατότητα απεικόνισης. Για να υπάρχει αναπαράσταση ενός πράγματος από ένα άλλο, πρέπει να υπάρχει ταυτότητα στη διάταξη των στοιχείων τους και αντιστοιχία αυτών ένα προς ένα. Αυτή η αντιστοιχία μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της συσχέτισης των απλών ονομάτων με τα απλά αντικείμενα. Αυτό που θα έπρεπε να αποδειχτεί είναι η ύπαρξη των απλών, που εξαρτώνται από την ύπαρξη στοιχειωδών προτάσεων με σημασία ανεξάρτητη από άλλες στοιχειώδεις προτάσεις, σημασία η οποία με την σειρά της εξαρτάται πάλι από την ύπαρξη των απλών - κυκλικότητα. Αυτό όμως έχει απλώς υποτεθεί συνακτικά.

Το γεγονός ότι η επ' άπειρον αναγωγή δεν οδηγεί πουθενά δε σημαίνει ότι πρέπει αναγκαστικά να σταματάμε στο εμπειρικό πεδίο. Αυτή η αδυναμία εμπειρικής προσέγγισης των αντικειμένων είναι ίσως ο βασικός στόχος που θέλει να καταδείξει ο Wittgenstein. Αυτή η αδυναμία σημαίνει και την κατάρρευση του λογικού θετικισμού, ο οποίος θεώρησε ότι το *Tractatus* ήταν

το ευαγγέλιό του, επειδή εξέθετε τις λογικές απαιτήσεις του για το νόημα, παραβλέποντας το γεγονός ότι η αδυναμία εμπειρικής προσέγγισης των αντικειμένων στο *Tractatus* ουσιαστικά τον άδειαζε.

Ο Wittgenstein όμως μπορεί να είχε κάποια σχέση με το λογικό θετικισμό, αλλά καθώς είχε συνειδητοποιήσει τα αδιέξοδά του, δεν ήταν λογικός θετικιστής. Ενδιαφερόταν όχι για εμπειρικά αλλά για λογικά ζητήματα, και τα μεταφυσικά του συμπεράσματα ήταν αποτελέσματα λογικής ανάλυσης. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό που αναφέρει ο Norman Malcolm στις *Αναμνήσεις* του, όπου ρωτώντας το Wittgenstein για ένα παράδειγμα απλού αντικειμένου πήρε την απάντηση ότι αυτό είναι εμπειρικό ζήτημα που δεν αφορούσε τον ίδιο ως λογικό¹. Φτάνει την λογική ανάλυση μέχρι τα άκρα για να καταδείξει την αδυναμία κάθε θεμελιωτισμού, ουσιοκρατίας και απολυτοκρατίας.

4.1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ- ΚΑΘΟΛΟΥ Η ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ

Η πλήρης “αδυναμία” αναφοράς έστω και ενός παραδείγματος αντικειμένου από το Wittgenstein είχε ως αποτέλεσμα να γίνουν αρκετές προσπάθειες καθορισμού της φύσης των αντικειμένων από διάφορους μελετητές.

Μια πρώτη διαφωνία² είναι σχετική με το αν τα αντικείμενα είναι επιμέρους ή καθόλου όντα - δηλαδή σχέσεις ή ιδιότητες. Κατά τον Copi, τα

¹M. and J. Hintikka, *Investigating Wittgenstein*, Blackwell, 1986, σ. 73

²Μαρία Βενιέρη, στο ΣW, σ. 17-19, Anthony Kenny, *The legacy of Wittgenstein*, Blackwell, 1984, σ. 16-21, Irving M. Copi, *Objects, properties and relations in the Tractatus*, *Mind*, 67, April 1958, σ. 146-165, P.M.S. Hacker,

αντικείμενα είναι επί μέρους γιατί είναι απλά. Αναφέρει ότι ο Wittgenstein έγραφε στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* ότι τα αντικείμενά του και τα άτομα του Russell είναι πλατωνικά πρωταρχικά στοιχεία και ότι αν πρέπει να ανήκουν σε κάποια παραδοσιακή κατηγορία πρέπει να είναι επί μέρους. Είναι γυμνά, άχρωμα, χωρίς ενδεχομενικές, υλικές ιδιότητες, απεριγράπτα, χωρίς κατηγορήματα, η Αριστοτελική πρώτη ύλη. Όμως βασικό χαρακτηριστικό των επί μέρους όντων είναι ότι δε μπορούν να βρίσκονται ταυτόχρονα σε δύο ατομικά γεγονότα σε διαφορετικό χώρο.

Κατά το Wedin, αν μπορούν να υπάρχουν ανεξάρτητες στοιχειώδεις προτάσεις, τότε τα αντικείμενα πρέπει να είναι καθόλου. Όμως και δύο χρώματα¹ - που θεωρούνται καθόλου - δε μπορούν ταυτόχρονα να βρίσκονται στο ίδιο σημείο. Αλλά αν θέλουμε να διατηρήσουμε την αρχή της ανεξαρτησίας των προτάσεων δεν μπορούμε να δεχτούμε κάτι τέτοιο. Αν λάβουμε υπόψιν και ότι ο χώρος, ο χρόνος και το χρώμα είναι μορφές των αντικειμένων² και όχι αντικείμενα, τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι τα αντικείμενα δεν είναι χωροχρονικά και δεν έχει νόημα να αναρωτιόμαστε αν είναι επί μέρους ή καθόλου. Η διάκριση επί μέρους - καθόλου έχει νόημα μόνο στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου νοητικού σχήματος³. Και αυτό το νοητικό σχήμα είναι ο χωροχρόνος.

Laying the ghost of the *Tractatus*, *Review of Metaphysics*, 29, 1975, σ. 96-116,
Michael V. Wedin, *Objects and independence in the Tractatus*, στο 2Σ

¹T.L.P., 6.3751

²T.L.P., 2.0251

³Mario Alai, *On picturing simple objects*, 4Σ, σ. 227-9

4.2. ΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΩΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΝΤΟΤΗΤΕΣ

Ακόμα υπάρχει η άποψη ότι ο Wittgenstein επηρεασμένος από το Russell θεωρούσε ότι τα αντικείμενα είναι αντικείμενα άμεσης γνωριμίας¹ χωρίς να αγνοείται και η μεταφυσική τους διάσταση. Για το Russell, για να κάνουμε μια κρίση πρέπει να ξέρουμε πού αναφέρεται, να αναγόμεστε στα αντικείμενα άμεσης γνωριμίας, στα δεδομένα των αισθήσεων. Τα άτομα του Russell είναι αισθητά, πραγματικά, όχι όμως και τα αντικείμενα του Wittgenstein τα οποία είναι μεταφυσικά, ασύλληπτα, δυνητικά και όχι πραγματικά².

Ο Cook³ κάνει μια αιρετική ερμηνεία. Γι' αυτόν, τα αντικείμενα είναι φαινομενολογικές οντότητες, είναι δεδομένα των αισθήσεων όχι με την έννοια των δεδομένων των αισθήσεων του Russell, αλλά με την έννοια των καθόλου του ίδιου φιλοσόφου. Αυτή η ερμηνεία φαίνεται να ταιριάζει πίο πολύ στην ύστερη φιλοσοφία του Wittgenstein. Τονίζει όμως ότι οι βασικές του ιδέες είχαν κατασταλάξει από νωρίς και ότι ο Wittgenstein κατά την εποχή της συγγραφής του *Tractatus* είχε ξεκάθαρες ιδέες ως προς τον επιστημολογικό ρόλο των αντικειμένων: τίποτα δεν είναι αντικείμενο εάν δε δίνεται στην άμεση εμπειρία. Στο Desmond Lee είχε πει ότι τα αντικείμενα χρησιμοποιούνται όπως τα χρώματα ή τα σημεία στο οπτικό πεδίο, ενώ στις *Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις* αναφέρει ως πράγματα καθεαυτά τα τέσσερα βασικά χρώματα, το χωροχρόνο κ.α.

Όπως είπαμε όμως, στο λογικό χώρο τα αντικείμενα είναι άχρωμα, χωρίς ιδιότητες, ασύλληπτα. Στο *Tractatus* τουλάχιστον, τα αντικείμενα είναι

¹M. and J. Hintikka, 1986, σ. 45-86

²James Bogen, 1994, σ. 643-64

³John W. Cook, *Wittgensteins Metaphysics*, Cambridge University Press, 1994

εμπειρικά ανεύρετα, κοσμικά ανύπαρκτα και είναι λάθος το να θεωρούμε τα χρώματα που χρησιμοποιούνται χάριν παραδείγματος έτσι στο κείμενο, ως αντικείμενα. Κάθε πρόταση του *Tractatus* είναι σύμπτωμα ασθένειας. Άλλο τα απόλυτα αντικείμενα του *Tractatus* και άλλο τα σχετικά του ύστερου έργου.

4.3. Ο ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ WITTGENSTEIN

Πιό ουσιαστικό αναφορικά με τη φύση των αντικειμένων είναι το ερώτημα αν ο Wittgenstein είναι ρεαλιστής ως προς αυτά, δηλαδή αν πιστεύει ότι αυτά υπάρχουν ανεξάρτητα από τη γλώσσα ή εξαρτημένα από αυτήν¹. Το βέβαιο είναι ότι ο Wittgenstein όταν έγραφε το *Tractatus* είχε μια αντίληψη ρεαλιστική για τα αντικείμενα, αφού κατ' αυτόν η γλώσσα είναι απεικόνιση της πραγματικότητας, άρα θα πρέπει να εξαρτάται απ' αυτήν και όχι το αντίστροφο, ενώ παράλληλα μοιράζονται την ίδια λογική μορφή.

Όμως στο *Tractatus* δε μας δίνει επαρκή στοιχεία για να φτάσουμε σε οντότητες ανεξάρτητες από τη γλώσσα, εφόσον τα αντικείμενα καθορίζονται μόνο μέσω των εσωτερικών τους ιδιοτήτων οι οποίες δείχνονται από τη γλώσσα. Κατά την γνώμη της Ishiguro, τα αντικείμενα είναι μεν έξω από τη γλώσσα, αλλά όχι και εντελώς ανεξάρτητα από αυτήν καθώς για να καθοριστεί η ταυτότητά τους πρέπει να ληφθεί υπόψιν η λογική τους κατηγορία που μπορεί να δειχθεί μόνο μέσω γλώσσας. Η γλώσσα είναι απαραίτητη για την κατάδειξη της ταυτότητας των αντικειμένων και γι' αυτό ο Wittgenstein αν και ρεαλιστής βρίσκεται σε αδυναμία να καθορίσει τα αντικείμενα χωρίς τη βοήθεια της γλώσσας. Έτσι τα αντικείμενα θα πρέπει να ερμηνευτούν ως αιτήματα μιας θεωρίας του νοήματος, είναι γνωσιολογικά, μεταφυσικά αιτήματα έτσι ώστε ο λόγος μας να έχει έδαφος σταθερό. Υποτίθεται πως

¹Μαρία Βενιέρη, στο ΣW, σ. 19-24

πρέπει να υπάρχουν, γιατί η λογική ανάλυση πρέπει να έχει ένα τέρμα ακόμα και αν δεν είναι δυνατόν να ευρεθούν εμπειρικά αυτά τα αντικείμενα, διαφορετικά η γλώσσα μας δε θα είχε νόημα.

4.4. ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ένα άλλο ερώτημα είναι αν τα αντικείμενα στο σύνολό τους ανήκουν λογικά στην ίδια κατηγορία ή ανήκουν σε διαφορετικές ασυμβίβαστες μεταξύ τους κατηγορίες. Αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι από τα συνήθη, σχετικά απλά αντικείμενα, άλλα συνδυάζονται και άλλα όχι. Για τα απόλυτα απλά αντικείμενα, τα οποία είναι άχρωμα, δε μπορούμε να γνωρίζουμε αν έχουν διαφορετικές λογικές μορφές όπως τα σχετικά απλά αντικείμενα. Η οικογένεια ενός αντικειμένου είναι ένα εμπειρικό ζήτημα που δεν αφορά τα απλά αντικείμενα του *Tractatus*. Άρα, δε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι τα απλά αντικείμενα υπάγονται σε διάφορες κατηγορίες¹.

Αν τα αντικείμενα είναι απόλυτα απλά, ασύνθετα, αόρατα, τότε η ανάλυση θα έπρεπε κάπου να σταματούσε. Αν όμως εντάσσονται σε κατηγορίες, τότε είναι σχετικά απλά, εξαρτώμενα από τη φύση του περιγραφικού λόγου, κατασκευασμένα, ενταγμένα σε ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό σύστημα. Στην πράξη, η καθημερινή γλώσσα λειτουργεί με μη γνήσια ονόματα, άρα τα γνήσια ονόματα δεν αποτελούν συνθήκη για τον καθορισμό του νοήματος, παρά μόνο στα πλαίσια της θεωρίας της απεικόνισης².

¹Russell Wahl, 1995, σ. 190-8

²John Heil, *Tractatus*, 2.0211 - 2.0212, στο 2Σ, σ. 125-8

4.5. ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Τι ιδιότητες θα μπορούσαμε τελικά να αποδώσουμε στα αντικείμενα¹; Ας κάνουμε κάποιες διακρίσεις μεταξύ ιδιοτήτων, πραγματικών - πιθανών, υλικών - μορφικών, ενδεχομενικών - λογικών, εξωτερικών - εσωτερικών. Ποιες από αυτές τις ιδιότητες θα μπορούσαν να χαρακτηρίζουν τα αντικείμενα; Κατ' αρχήν να σημειώσουμε ότι ενδεχομενικές, πραγματικές και υλικές ιδιότητες ταυτίζονται και δεν ανήκουν στα αντικείμενα, αλλά στους συσχηματισμούς των αντικειμένων, στα γεγονότα. Τα αντικείμενα είναι γυμνά, άχρωμα, απλά και οι άνωθι ιδιότητες αποδίδονται μόνο σε περιγράψιμα γεγονότα, όχι στα αντικείμενα, τα οποία μπορούν να πάρουν μόνο ονόματα, ταμπέλες. Μπορούμε όμως να τους αποδώσουμε το χαρακτήρα του πιθανού, του μορφικού, του τυπικού, του λογικού, καθώς περικλείουν μέσα τους όλες τις πιθανές καταστάσεις πραγμάτων. Τα αντικείμενα ως άχρωμα² δε διακρίνονται από τις ιδιότητές τους. Ένα αντικείμενο έχει μόνο ιδιότητες που καθορίζουν τις σχέσεις του με τα άλλα αντικείμενα, αλλά είναι αδιάκριτο από αυτά. Κατά τον Wittgenstein για να γνωρίσουμε ένα αντικείμενο πρέπει να γνωρίσουμε όλες του τις εσωτερικές ιδιότητες³, δηλαδή το σύνολο των δυνατών συσχετίσεων του με άλλα αντικείμενα. Όμως δεν λει το πως ούτε και το αν είναι δυνατό κάτι τέτοιο. Φαίνεται να υπονοεί ότι δεν είναι δυνατό.

¹Irving M. Copi, Objects, properties and relations in the *Tractatus*, Mind, 67, April 1958, σ. 146-165, Herbert Hochberg, Material properties in the *Tractatus* σ. 120-2 και E.D. Klemke, The ontology of Wittgenstein's *Tractatus*, σ.104-118 στο E.D. Klemke, Essays on Wittgenstein, Illini books, 1971, David Bell, *Tractatus*, 3.263, στο 4Σ, σ. 220-3

²T.L.P., 2.02331

³T.L.P., 2.01231

5.1. Ο ΣΧΕΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ **ΤΗΣ ΑΠΛΟΤΗΤΑΣ**

Η αντίληψη του ύστερου Wittgenstein για τα αντικείμενα είναι διαφορετική, όχι όμως και ασύμβατη με την πρόωμη. Κατ' αυτήν δεν υπάρχει απόλυτο, ανεξάρτητο περιεχομένου, ελεύθερο συμβάσεως, απλό ή σύνθετο πράγμα. Τα αντικείμενα είναι εμπειρικά και το ερώτημα τι είναι τα απλά αντικείμενα δεν έχει νόημα αν δεν θέσουμε κάποιους όρους. Υπάρχουν πολλοί τρόποι συνθετότητας και απλότητας, οι οποίοι εξαρτώνται από το γλωσσικό παιχνίδι που έχουμε επιλέξει. Ότι φαίνεται σα να έπρεπε να υπάρχει είναι αποτέλεσμα της γλώσσας. Τα αντικείμενα δεν είναι ανεξάρτητα από τη γλώσσα, ορίζονται από τη μέθοδο αναπαράστασης¹.

Έργο της παραδοσιακής οντολογίας ήταν η αναζήτηση των απλών. Υποτίθεται ότι μόνο αυτά υπάρχουν. Τα σύνθετα υπάρχουν μέσω των απλών. Είναι όμως λάθος να εξισώνουμε την απλότητα με την ύπαρξη. Ο λόγος που απαιτείται η απλότητα, είναι ότι υποτίθεται πως θεμελιώνει την αντιστοιχία γλώσσας - πραγματικότητας. Υπάρχει διάκριση μεταξύ των φιλοσοφικών χρήσεων της ύπαρξης, καθώς το αντικείμενο και το γεγονός μπορούν να υπάρχουν σε μια συγκεκριμένη οντολογία και να μην υπάρχουν σε μια άλλη. Στο καθημερινό, εμπειρικό επίπεδο υπάρχουν τα σύνθετα γεγονότα, ενώ στο φιλοσοφικό, λογικό επίπεδο, πρέπει να υπάρχουν απλά αντικείμενα².

Έτσι στην ύστερη φιλοσοφία του Wittgenstein δεν εξαλείφονται εντελώς τα απλά ονόματα και αντικείμενα, αλλά απλώς απαλύνεται ο απόλυτος

¹P.M.S. Hacker, Laying the ghost of the *Tractatus*, Review of Metaphysics, 29, 1975, σ. 96-116, John Troyer, The existence of simples, στο 2Σ, σ. 121-4

²Gustav Bergman, Ineffability, ontology and method, στο E.D. Klemke, Essays on Wittgenstein, Illini books, 1971, σ. 3-24

χαρακτήρας τους με τη σχετικότητα των γλωσσικών παιχνιδιών. Ενώ για το *Tractatus* τα σύνθετα ονόματα είναι μεταμφιεσμένες προτάσεις, στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* είναι λέξεις με ιδιαίτερη λειτουργία στα πλαίσια της πρότασης¹. Ένα σύνθετο όνομα ή αντικείμενο μπορεί να εκληφθεί ως απλό στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου γλωσσικού παιχνιδιού και σύνθετο στα πλαίσια ενός άλλου. Θα έλεγε κανείς ότι ο χαρακτήρας της απόλυτης απλότητας των αντικειμένων του *Tractatus* είναι ανοιχτός για εφαρμογή σε κάθε είδους σχετικό επίπεδο ή γλωσσικό παιχνίδι, αν τα αντικείμενα θεωρηθούν ως θεμελιωτικά αιτήματα για μια θεωρία του νοήματος.

5.2. ΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Προερχόμενος από την Ηπειρωτική Ευρώπη, που από τα τέλη του περασμένου κιόλας αιώνα αναπτύχθηκε μια ισχυρή αμφισβήτηση των θεμελίων της γνώσης - Νίτσε - αμφισβήτηση που συνεχίζεται μέχρι σήμερα ιδιαίτερα στα πλαίσια του μεταμοντερνισμού², αλλά επίσης ενταγμένος στο ρεύμα της αναλυτικής φιλοσοφίας και σε επαφή με τους εκπροσώπους του λογικού θετικισμού ο οποίος επιδόθηκε σε μια πρακτικά άγονη προσπάθεια αναζήτησης των θεμελίων της γνώσης, ο Wittgenstein μοιάζει να υιοθετεί την έννοια του αντικειμένου ως ένα υποθετικό θεμέλιο για την γνωσιολογία του. Ο χαρακτηρισμός του αντικειμένου ως “ψευτοέννοιας”, που είδαμε παραπάνω πως κάνει, είναι ίσως ενδεικτικός του ότι ο Wittgenstein είχε επίγνωση της

¹Augustin Riska, Wittgenstein and the problem of naming, στο 3Σ, σ. 125-7

²Lyotard Jean - Francois, Η μεταμοντέρνα κατάσταση, εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1993, Taylor Charles, Overcoming Epistemology, Philosophy: End or Transformation

χιμαιρική, της μεταφυσικότητας της έννοιας του αντικειμένου, που όμως παρόλα αυτά τη θεωρεί ως ένα αίτημα απαραίτητο για τη διασφάλιση ενός σταθερού εδάφους πάνω στο οποίο μπορεί να πατήσει η επιστήμη στην προσπάθειά της να απεικονίσει τον κόσμο, μιλώντας πάντα στα πλαίσια της απεικονιστικής θεωρίας. Κατ' αυτήν, δεν είναι δυνατό να υπάρχει γνωσιολογική εγκυρότητα χωρίς κάποια σταθερή ουσία του κόσμου, καθώς διαφορετικά κάθε πρόταση θα αναγόταν επ' άπειρον σε άλλες προτάσεις και συνεπώς όλες οι προτάσεις θα ήταν διαβλητές λόγω του ότι θα μπορούσαν να αναιρεθούν σε ένα άλλο επίπεδο.

5.3. ΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΩΣ ΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Το μεταβαλλόμενο και φθαρτό, το σύνθετο και αναλύσιμο δε μπορεί, από αυτή τη σκοπιά, να έχει τον ίδιο, απόλυτο βαθμό γνωσιολογικής εγκυρότητας με το απλό και μη αναγώγιμο. Κυριολεκτικά γνωστό, αν δούμε τα πράγματα με ένα πλατωνικό μάτι, μπορεί να είναι μόνο το απλό, το σταθερό, η καθαρή ιδέα. Και ενώ ο Πλάτων διατυπώνει τη Θεωρία των ιδεών κατά την οποία οι ιδέες αποτελούν την αντικειμενική, την πιο γνήσια πραγματικότητα και μέσω της απλής ιδέας της διαφορετικότητας τις διακρίνει μεταξύ τους¹, ο Wittgenstein, για τα αντικείμενά του τα οποία μοιάζουν εν πολλοίς με τις πλατωνικές ιδέες στην καθαρότητα, την απλότητα και το θεμελιωτικό τους ρόλο στην θεωρία της γνώσης, αποφεύγει να κάνει κάτι ανάλογο. Ούτε διακρίνει την ταυτότητα των αντικειμένων, ούτε πιστεύει ότι είναι πραγματικότητα. Απλώς μας θέτει προ ενός λογικού διλήμματος του οποίου προϋπόθεση είναι ότι τα αντικείμενα αποτελούν την ουσία του κόσμου. Κατ' αυτό, ή υπάρχουν τα αντικείμενα και

¹F. Berenson, Language and reality, The Theaetetus and Wittgenstein, Γλώσσα και πραγματικότητα στην Ελληνική Φιλοσοφία, Ε.Φ.Ε., 1985, σ. 132-138

κατά συνέπεια υπάρχει ουσία και σταθερή και έγκυρη γνώση του κόσμου, ή δεν υπάρχουν και δεν υπάρχει ούτε ουσία ούτε η γνώση που θα θέλαμε να έχουμε. Υποτίθεται ότι για να έχουμε μίαν απόλυτα έγκυρη και καθαρή γνώση θα πρέπει να γνωρίσουμε το απόλυτα απλό αντικείμενο και απλώς να το ονομάσουμε.

Με την εξώθηση στα άκρα αυτής της λογικής αναζήτησης του αντικειμένου, της ουσίας του κόσμου, ο Wittgenstein απλώς θέλει να δείξει που οδηγούμαστε ακολουθώντας αυτόν το δρόμο. Θέλει να δείξει τρόπον τινά το αδύνατο της έννοιας της απόλυτης απλότητας καθώς δεν μπορεί να βρεθεί ένα απόλυτο όριο στη λογική ανάλυσή μας, παρά μόνο ένα όριο που θα έχουμε θέσει εμείς. Βέβαια, παρότι αυτή είναι η άποψη που αποδίδεται στον ύστερο Wittgenstein, ίσως θα έπρεπε να θεωρήσουμε ότι το λογικό αδιέξοδο στο οποίο μας οδηγεί ο πρώτος Wittgenstein δεν είναι παρά η σπερματική φάση αυτής της άποψης.

Για να μεταφερθούμε στο χώρο των μαθηματικών, είναι αδύνατο να βρούμε κάποιον αριθμό μη περαιτέρω διαίρεσιμο και αναλύσιμο - με την εξαίρεση του μηδενός που είναι ένα όριο - ή ακόμα τον μέγιστο αριθμό. Ανάλογα στο χώρο της γεωμετρίας δε μπορούμε να βρούμε το μέγιστο σχήμα ή κάποιο σχήμα που να μη διαιρείται σε μικρότερα του - με την εξαίρεση του σημείου. Είναι σα να θέλουμε να έχουμε εκτός από μια πλήρη περιγραφή της θέσης ενός σημείου στα πλαίσια συντεταγμένων και μια πλήρη περιγραφή της ουσίας του κάτι που θα ήταν αδύνατο λόγω της υποτιθέμενης απλότητας της έννοιας του σημείου. Μπορούμε να πληροφορηθούμε τη θέση ενός σημείου, αλλά όχι την ουσία του, καθώς αυτό δεν αναλύεται, είναι απόλυτα απλό, ένα σύμβολο. Το σημείο παίζει στην γεωμετρία ρόλο ανάλογο με το αντικείμενο στο λογικό χώρο.

Το ίδιο συμβαίνει και με το αντικείμενο¹ και το όνομα, τα οποία τίθενται εξ ορισμού. Το αντικείμενο δεν πρόκειται να το βρούμε μέσα στον κόσμο όσο και αν αγωνιζόμαστε γιατί δεν είναι παρά αίτημα μιας θεωρίας του νοήματος, τρόπον τινά δηλαδή, μόνο μέσα στον άνθρωπο, μπορεί να βρεθεί ως νοητικό δημιούργημά του για την κάλυψη της ανάγκης του για γνωστική σταθερότητα. Με την αναζήτηση του αντικειμένου λοιπόν βγαίνουμε έξω από τον κόσμο, άρα στο “μεταφυσικό”, και μπορούμε να οδηγηθούμε στο φαινομενικά παράδοξο συμπέρασμα ότι η βαθύτατη ουσία του κόσμου καθώς είναι αιτηματική εξ ου και αναγκαία πρέπει να είναι μεταφυσική, έξω από τον κόσμο του οποίου βασικό χαρακτηριστικό είναι η ενδεχομενικότητα. Η ουσία του κόσμου είναι άρρητη, δεν περιγράφεται, απλώς τίθεται ως αξίωμα, δεν είναι παρά μια ψευτοέννοια. Μια τέτοια αντίληψη του αντικειμένου, της ουσίας του κόσμου έχει τεράστιες συνέπειες που είναι αντίθετες σε κάθε παραδοσιακή έννοια επιστήμης και μεταφυσικής -νοουμένης ως μιας καθολικής υπερεπιστήμης- καθιστώντας τα όριά τους εντελώς σχετικά, αν όχι ανύπαρκτα.

6.1. Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Κατ’ αρχήν πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι κάθε “επιστήμη” που έχει ως θέμα την ουσία του κόσμου, το αντικείμενο, ή οτιδήποτε ανάλογο, όπως έκαναν τα συστήματα των παραδοσιακών μεταφυσικών φιλοσοφιών είναι αδύνατη.

Η επιστήμη υποτίθεται πως είναι μια συνολική περιγραφή του κόσμου, ένα σύνολο γενικών προτάσεων που ανάγουν την αλήθεια τους σε ένα πεπερασμένο σύνολο εμπειρικών προτάσεων. Συνεπώς οι επιστημονικές

¹T.L.P., 3.26, 3.261, M. and J. Hintikka, 1986, σ. 39-41

προτάσεις δεν περιγράφουν γεγονότα παρά μόνο με έμμεσο τρόπο, εφόσον δεν περιέχουν ονόματα που αναπαριστούν συγκεκριμένα γεγονότα. Και οι προτάσεις που αναπαριστούν συγκεκριμένα γεγονότα, υποτίθεται ότι συνδέονται με αυτά μέσω των απλών ονομάτων και αντικειμένων, που όμως είναι εμπειρικά ανεύρετα. Μήπως κάτι τέτοιο τελικά εξισώνει την επιστήμη με την μεταφυσική;

Οι επιστημονικοί νόμοι βασίζονται σε πολλές περιγραφές επί μέρους γεγονότων, οι οποίες με τη σειρά τους βασίζονται σε α priori μεταφυσικές αρχές, εννοώντας της δομής του κόσμου. Οι νόμοι¹ των επιστημονικών θεωριών λέγονται μεταφορικά “δίχτυα” και έχουν φύση θεωρητική, υποθετική. Διαφορετικά δίχτυα δίνουν διαφορετικές περιγραφές. Ο τρόπος της περιγραφής οφείλεται όχι στο αντικείμενο αλλά στο υποκείμενο της αναπαράστασης. Η επιστήμη βασίζεται πάνω σε μια φαινομενολογία, μια “επιστήμη” πιθανοτήτων, που είναι η γραμματική της περιγραφής των γεγονότων². Τρόπον τινά λοιπόν η επιστήμη εξισώνεται με τη μεταφυσική, καθότι τα θεμέλια της, οι αρχές της, είναι μεταφυσικά αιτήματα.

6.2. ΤΟΠΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Όπως φαίνεται ξεκάθαρα στην ύστερη φιλοσοφική του φάση, δυνατή είναι μόνο μια επιστήμη που βασίζεται σε συμβατικά, σχετικά και όχι απόλυτα αντικείμενα, που τα ορίζει η ίδια κάθε φορά, περιπτωσιολογικά σχεδόν, όπως εξυπηρετείται η ίδια καλύτερα, στην προσπάθειά της να γνωρίσει όχι τον κόσμο, αλλά κάποιον κόσμο που αποτελεί μέρος του κόσμου. Πρόκειται για

¹T.L.P., 6.341, 6.342

²Dan Neshet, 2Σ, σ. 142-6

μια επιστήμη που δεν την ενδιαφέρει κυριολεκτικά η απλότητα του αντικειμένου της, αλλά μόνο στα πλαίσια των εκάστοτε αναγκών της δέχεται μια σχετική απλότητα. Είναι βέβαια μια επιστήμη πολύ λιγότερο φιλόδοξη, τόσο από την παραδοσιακή ουσιοκρατική μεταφυσική, όσο και από τον αναγωγισμό και τον θεμελιωτισμό του Λογικού Θετικισμού, στηριγμένη σε “σχετικά” αντικείμενα και που η εγκυρότητά της είναι απλώς ενδεχόμενη, καθώς αυτά από λογική άποψη θα μπορούσαν να συνεχίσουν να ανάγονται επ’άπειρον σε άλλα “αντικείμενα”. Άλλωστε ένα σύστημα απόλυτα αληθές και έγκυρο, ταυτολογικό και λογικά αναγκαίο θα ήταν καθαρή μεταφυσική κατάδειξη ενός κόσμου πιθανοτήτων και όχι περιγραφή ενός πραγματικού ενδεχομενικού κόσμου.

Μια τέτοια επιστήμη περιορισμένων φιλοδοξιών, ή μάλλον πολλές επιστήμες που ερευνούν όχι τον κόσμο, αλλά πολλούς κόσμους, φαίνεται πως έχει ήδη στο νου του ο Wittgenstein υπό μορφή σπέρματος στο *Tractatus* και αναπτύσσει εκτενέστερα στο ύστερο έργο του - που πρέπει μάλλον συμπλήρωμα παρά αναίρεση του *Tractatus* να θεωρείται - με αποκορύφωμα τις *Φιλοσοφικές Έρευνες* που καθιερώνουν τη θεωρία των γλωσσικών παιχνιδιών, και μ’ αυτόν τον τρόπο καθίσταται προάγγελος του μεταμοντερνισμού. Έτσι, το *Tractatus* απλώς υπαινίσσεται την θεωρητική κρίση στο χώρο του μοντέρνου. Άλλωστε με την κατάρρευση της σαφούς διάκρισης επιστήμης - μεταφυσικής και την κατάδειξη της μεταφυσικότητας -ή, με άλλα λόγια, της αιτηματικότητας- κάθε θεμελίου της γνώσης, ακόμα και ο ίδιος ο κόσμος εκλαμβανόμενος απόλυτα δεν είναι παρά μεταφυσικός. Σε μια εξίσωση σολιψισμού - ρεαλισμού βλέπουμε ότι ο μόνος κόσμος που μπορεί να γίνει γνωστός είναι ο κόσμος μου.

Και όσον αφορά το αίτημα του αντικειμένου, της ουσίας του κόσμου δεν είναι παρά ένας οδοδείκτης που εξυπηρετεί κάποιες γνωστικές μας ανάγκες και δείχνει στην επιστήμη το σωστό δρόμο, ένα επικουρικό μέσο, τόσο της επιστήμης, όσο και της φιλοσοφίας που αποκαθαίρει την επιστήμη από τις

ασάφειες που δημιουργούνται σ' αυτήν, ασάφειες που οφείλονται στη γλώσσα. Μεταφυσικό καθεαυτό και με στόχο μια “ταυτολογικά” έγκυρη επιστήμη που τελικά καταλήγει μεταφυσική, το αντικείμενο, η ουσία του κόσμου, δεν είναι γνωστό εμπειρικά ή λογικά, δε λέγεται, δεν περιγράφεται, αλλά μόνο τίθεται, είναι ένα μεταφυσικό δημιούργημα που υποδεικνύει στην επιστήμη την κατεύθυνση που πρέπει ν' ακολουθήσει η κριτική της.

6.3. Ο ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ WITTGENSTEIN

Η κατάρρευση της απεικονιστικής επιστημολογίας του Λογικού Θετικισμού και η συνειδητοποίηση ότι η επιστήμη είναι ένα κοινωνικό, ανθρωπολογικό, αιτηματικό, υποθετικό δημιούργημα, χωρίς άμεση σύνδεση με τον κόσμο οδήγησε το Wittgenstein σε μια ριζικά διαφορετική αντίληψη του μυστικισμού, θεωρημένου πλέον, όχι με τη στενή θρησκευτική του έννοια, αλλά με μια εξίσου ανθρωπολογική οπτική με εκείνη της νέας επιστήμης. Η μεταφυσική πλέον δεν είναι μια “υπερεπιστήμη” αλλά κάτι άλλο: μια ενατένιση αυτού που βρίσκεται εκτός χωροχρόνου. Το μυστικό είναι το αίσθημα του κόσμου ως περιορισμένου όλου. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι ο Wittgenstein αναφέρεται πρώτα απ' όλα στη λέξη αίσθημα, μια έννοια που έχει να κάνει με τον άνθρωπο¹.

Βασικά χαρακτηριστικά² του μυστικισμού είναι η ενόραση, η ενότητα, η αχρονικότητα και ο αντιμανιχαϊσμός. Το μυστικό είναι ένα αίσθημα ανέκφραστο³, απερίγραπτο, απλά δείχνεται, καθώς δεν υπάρχει στον

¹T.L.P., 6.44, 6.45, Cyril Barrett, 1991, σ. 71-90, Ignace Verhacq, From metaphysics to a new awareness of the metaphysical: remarks on Wittgenstein's critical rejection of metaphysics in the *Tractatus*, στο 2Σ, σ. 242-4

²B.F. McGuinness, 1966, σ. 305-328

³T.L.P., 6.522

πραγματικό κόσμο, αλλά υπάρχει με την ευρύτερη έννοια της ύπαρξης. Δεν έχουμε απαίτηση να γνωρίσουμε την ουσία του κόσμου, αλλά μας αρκεί η αίσθηση της ύπαρξής του, που είναι προϋπόθεση της λογικής. Άρα, μυστικό και λογική έχουν κοινό έδαφος.

Στο μυστικισμό ο κόσμος θεωρείται ως ένα περιορισμένο όλο. Δεν αναζητούμε να γνωρίσουμε καταλόγους πραγμάτων, ούτε τις λεπτομέρειες του κόσμου. Ο συνηθισμένος άνθρωπος δέχεται τον πραγματικό κόσμο, ο επιστήμονας τον μελετά, ο μυστικός προσεγγίζει τον κόσμο ως περιορισμένο όλο επικεντρώνοντας στα ουσιώδη χαρακτηριστικά του. “Ως πράγμα ανάμεσα στ’ άλλα καθετί είναι ασήμαντο. Ως κόσμος είναι σημαντικό. Είναι εξίσου δυνατό να εκλάβω τη γυμνή παρούσα εικόνα ως μια ανάξια στιγμιαία εικόνα στο σύνολο χρονικό κόσμο και ως τον αληθινό κόσμο ανάμεσα σε σκιές”¹.

Αυτή η θεώρηση του κόσμου ως όλου γίνεται υπό το πρίσμα της αιωνιότητας², όπου ως αιωνιότητα δεν εκλαμβάνεται η άπειρη χρονικότητα, αλλά η αχρονικότητα, το πάγωμα του χρόνου, η βίωση του παρόντος. Τέλος, το καλό και το κακό είναι ανύπαρκτα στον κόσμο, είναι απλές στάσεις του υποκειμένου απέναντί του. Ο κόσμος είναι ηθικά ουδέτερος.

Η αντίληψη του Wittgenstein για το μυστικό είναι θεμελιώδης για όλους τους “εκτός τειχών”, δηλαδή τους εκτός κόσμου, τομείς, όπως τη λογική, το μυστικισμό, την ηθική, την αισθητική, το σολιψισμό, το θάνατο, τη ζωή, το Θεό. Οδηγήθηκε σ’ αυτήν επηρεασμένος τόσο από τα χαρακώματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όσο και από συγγραφείς όπως ο Tolstoy, ο Dostoyevski, ο Schopenhauer, και ο Schiller.

¹*Notebooks*, 8.10.16

²T.L.P., 6.45, 6.4311

6.4. ΜΥΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ

Ενδιαφέρουσα είναι η σχέση λογικής και μυστικού. Η λογική είναι μέρος του μυστικού. Προϋπόθεση της λογικής είναι η εμπειρία της ύπαρξης, ότι κάτι υπάρχει, η γνωριμία με τα “απλά” αντικείμενα και τις δυνατότητες συνδυασμών των. Άρα η βάση της μυστικής εμπειρίας είναι η ύπαρξη του κόσμου. Μη ενδιαφερόμενος για τις λεπτομέρειες ο λογικός λύνει τα προβλήματα της φιλοσοφίας εξαλείφοντάς τα, θεωρώντας ότι για να θέσει κανείς ερωτήματα προϋποτίθενται οι κατάλληλες - κοσμικές - απαντήσεις. Τέτοιου τύπου προβλήματα είναι ψευδοπροβλήματα, μη επιδεχόμενα επιστημονικές απαντήσεις. Είναι ενορασιακά ζητήματα. Η εξαφάνιση του ψευδοπροβλήματος είναι θαύμα, μυστική εμπειρία. Η ψευδοέκφραση της ύπαρξης του κόσμου δε μας προσφέρει γνώση του όντος αλλά προκύπτει ενορατικά από την κατανόηση της λογικής¹.

Η λογική είναι η υποτιθέμενη μορφή του κόσμου. Αυτή δε μπορεί να βρεθεί ούτε καταμετρώντας όλες τις υπαρκτές καταστάσεις πραγμάτων, ούτε όλες τις συναρτήσεις, αλλά μόνο δίνοντας ένα τυπικό, μορφικό νόμο που καθορίζει τη δομή όλων των δυνατών προτάσεων. Η απόλυτα γενική πρόταση υποτίθεται πως περιγράφει τον κόσμο, αλλά είναι περιγραφή του ως περιορισμένο όλο, όχι ακριβής απεικόνισή του, δεν τον “περιέχει”, απλά αναφέρεται σ’ αυτόν, είναι ο Θεός².

Οι μεταφυσικές εμπειρίες είναι δεδομένες και δε χρειάζονται δικαιολόγηση. Εμείς όμως αναρωτιόμαστε γι’ αυτές και ο Wittgenstein μας δείχνει πως είναι αυτοδεικνυόμενες και ανέκφραστες. Κάνοντας τη διάκριση κοσμικού - μυστικού θεμελιώνεται και διαφυλάσσεται ο μη - πραγματικός

¹Cyril Barrett, 1991, σ. 71-90, Ignace Verhacq, στο 2Σ, σ. 242-4

²Eddy Zemach, 1966, σ. 364-6

χαρακτήρας του μυστικού και ακολουθούμε τη σωστή κατεύθυνση για την κατανόηση του κόσμου¹.

7.1. Ο WITTGENSTEIN ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Η αντίληψή του περί του μυστικισμού διαμόρφωσε και την αντίληψή του για τη θρησκεία. Όπως μαθαίνουμε², ο Wittgenstein είχε πάρει καθολική ανατροφή, αλλά αργότερα αδιαφόρησε για τη θρησκεία. Στα 9 του χρόνια, συζητώντας με τον αδελφό του Paul, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η θρησκεία τους ήταν μια πλήρης ανοησία. Αργότερα όμως στα 21 του χρόνια παρακολούθησε μια θεατρική παράσταση που τον έκανε να δεχτεί την πιθανότητα της πίστης: ένιωσε το μεταφυσικό αίσθημα της απόλυτης ασφάλειας. Άρχισε να βλέπει το θαύμα της ύπαρξης του κόσμου.

Δεν πίστευε ότι η θρησκεία μπορεί να θεμελιωθεί φιλοσοφικά, ούτε έβλεπε το Θεό ως δημιουργό του κόσμου, αλλά ως το νόημα του κόσμου, της ζωής. Είχε ένα βαθύ αίσθημα του καθήκοντος και έβλεπε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα την ιδέα της τελικής κρίσης (last judgement), ενώ ούτε καν λίγο πριν το θάνατό του, το 1951, δεν ενδιαφερόταν για τη μετά θάνατον ζωή.

Ο χριστιανισμός, γι' αυτόν, δεν είναι δόγμα, αλλά περιγραφή μιας πραγματικής παρουσίας στην ανθρώπινη ζωή. Η συνείδηση της αμαρτίας, η απελπισία και η σωτηρία μέσω της πίστης είναι πραγματικές παρουσίες, και μάλιστα η τελευταία αναγκαία για τους ανθρώπους ως όντα ατελή. μια απόδειξη για την ύπαρξη του Θεού υποτίθεται πως θα έπρεπε να μας πείθει για την ύπαρξή του. Όμως οι πιστοί που παρέχουν τέτοιες αποδείξεις, απλώς

¹Ignace Verhac, στο 2Σ, σ. 242-4

²Norman Malcolm, A religious point of view, Routledge, 1993, σ. 7-23, G.E.M. Anscombe., Ludwig Wittgenstein, Philosophy, 70, 1995, σ. 395-407

θέλουν να δώσουν στην πίστη τους μια θεμελίωση διανοητική, παρότι δεν πιστεύουν μέσω αυτών.

Για το Wittgenstein, το ουσιαστικό στη θρησκευτική ζωή δεν είναι τα δόγματα και οι προσευχές, αλλά τα έργα. Πίστευε ότι η θρησκεία του μέλλοντος θα είναι χωρίς ιερείς και επισκόπους και ότι θα πρέπει να μάθουμε να ζούμε χωρίς να ανήκουμε σε κάποια εκκλησία. Οι τελετές, οι προσευχές κ.α., είναι συμβολισμοί, χειρονομίες ένδειξης σεβασμού, που φυσικά δεν πιστεύουμε ότι θα τις αντιληφθούν οι νεκροί. Ενώ ισχυριζόταν ότι δεν είναι θρησκευόμενος, αυτό θα πρέπει να το εκλάβουμε με την έννοια ότι δεν ανήκε σε κάποια εκκλησία ή θρησκεία, γιατί κατά βάθος και με μια έννοια διαφορετική, ήταν θρησκευόμενος.

7.2. Ο WITTGENSTEIN ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΟ

Στο *Tractatus*, ο Wittgenstein αναφέρεται 4 φορές στο Θεό¹. Του θέτει περιορισμούς λέγοντας ότι μπορεί να δημιουργεί τα πάντα, εκτός από αυτό που είναι αντίθετο στους νόμους της λογικής, ενώ πιο κάτω λει ότι φτιάχνοντας τον κόσμο, φτιάχνει μια συλλογή αντικειμένων και, κατ' ανάγκη, τις συνέπειες που προκύπτουν απ' αυτά. Επίσης, συγκρίνει το Θεό ή τη μοίρα των παλαιότερων με τους φυσικούς νόμους που οι νεώτεροι κακώς θεωρούν ως όριο της γνώσης, νομίζοντας πως εξηγούν τα πάντα και, τέλος, τονίζει ότι ο Θεός δεν αποκαλύπτεται μέσα στον κόσμο. Γι' αυτό και τα Θεολογικά επιχειρήματα δε μπορούν να είναι *a posteriori*.

Στα *Notebooks* του, η πίστη στο Θεό ισοδυναμεί με την πίστη στο νόημα του κόσμου, της ζωής, ενώ η προσευχή είναι μια σκέψη για το νόημα της ζωής. Ο Θεός είναι πατέρας μας τρόπο τινά όχι επειδή μας δημιούργησε, αλλά επειδή

¹Cyril Barrett, 1991, σ. 91-6, T.L.P., 3.031, 5.123, 6.372, 6.432

μας προστατεύει προσφέροντάς μας ασφάλεια και σταθερότητα μέσω του νοήματος και της Λογικής. Κατά τον Barrett, ο Θεός του Wittgenstein δεν μοιάζει τόσο με τον Εβραϊκό ή τον Χριστιανικό, όσο με τον Μουσουλμανικό Θεό, αν εκληφθεί ως μοίρα (6.372). Μάλλον θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ο φιλοσοφικός Θεός, ως το νόημα του κόσμου. Ο Θεός δεν είναι ένα όν αλλά το όνομα που δίνουμε στις εξηγήσεις των γεγονότων σε ένα ανώτερο επίπεδο.

7.3. Ο ΘΕΟΣ ΩΣ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ενδιαφέρουσα είναι και η αντίληψη που αποδίδει ο Zemach στο Wittgenstein για το Θεό, κατά την οποία, ο Θεός είναι τα γεγονότα ως σύνολο, η μοίρα, αυτό που κάνει τον κόσμο να είναι κόσμος, η “γεγονότητα”. Θεός είναι αυτό από το οποίο εξαρτώμαστε και είναι ανεξάρτητο από εμάς - εμείς εξαρτώμαστε από τον κόσμο, ενώ αυτός είναι ανεξάρτητος από εμάς. Αν το νόημα μιας πρότασης είναι ένα γεγονός και το νόημα του κόσμου είναι ο Θεός, τότε ο κόσμος, τρόπον τινά, απεικονίζει το Θεό, ο οποίος δεν πρέπει να υπάρχει μέσα ή έξω του. Κι ενώ το νόημα των προτάσεων έχει συγκεκριμένη αναφορά στα γεγονότα και η μορφή νοείται ως σύνολο δυνατοτήτων, στην περίπτωση του Θεού και του κόσμου, νόημα και μορφή συμπίπτουν, καθώς ο κόσμος είναι το σύνολο των δυνατών καταστάσεων πραγμάτων. Το νόημα του κόσμου τρόπον τινά ταυτίζεται με τον εαυτό του καθώς δεν υπάρχει κάτι έξω από αυτόν και έτσι λύνεται το πρόβλημα του νοήματος του κόσμου και της ζωής.

Ο ίδιος μελετητής, εξισώνει το Θεό με την ουσία του κόσμου, την ουσία της περιγραφής, την ουσία της πρότασης, το πως είναι τα πράγματα και εν τέλει με τη γενική μορφή της πρότασης, στηριζόμενος σε χωρία του *Tractatus*

και των *Notebooks*¹. Το χωρίο 4.1272 αναφέρει ότι η μεταβλητή x είναι το κατάλληλο σημείο για την ψευδο-έννοια αντικείμενο, όπως είπαμε και παραπάνω. Αν λάβουμε υπόψιν ότι τα αντικείμενα είναι η ουσία του κόσμου, που είναι μεταφυσική, όπως επίσης και ότι ο Θεός είναι το νόημα του κόσμου, που είναι και αυτό μεταφυσικό, τότε και ο Θεός είναι μια μεταφυσική ψευδο-έννοια του οποίου η κατάλληλη μεταβλητή είναι η γενική προτασιακή μορφή. Καθώς αυτή είναι ένα μη εκφράσιμο, ή περιγράψιμο γεγονός, είναι μια τυπική έννοια από την οποία πρέπει ν' απαλλαγούμε².

7.4. Ο ΘΕΟΣ ΩΣ ΚΟΣΜΟΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΟΣ

Από μια άλλη πλευρά, ο Θεός και ο κόσμος δεν ταυτίζονται καθότι ο Θεός είναι έννοια υπερβατική και δεν αποκαλύπτεται μέσα στον κόσμο. Ο Θεός είναι όριο του κόσμου, γενική μορφή πρότασης, νόημα του κόσμου ή τα γεγονότα ως περιορισμένο σύνολο. Αυτή η πανθεϊστική ιδέα του Θεού μοιάζει με τη Στωική αντίληψη, με τη διαφορά ότι, κατά τους Στωικούς ο πραγματικός κόσμος είναι Θεός. Στο Wittgenstein, η φαινομενική αντίφαση των ιδεών ότι υπάρχει διαφορά εγκόσμιου - θείου και ότι ο κόσμος είναι Θεός λύνεται μέσω της ιδέας ότι ο Θεός δεν είναι ο πραγματικός κόσμος, αλλά ο κόσμος ιδωμένος ως ένα περιορισμένο όλο. Δεν είναι μια συλλογή γεγονότων - άλλωστε η θεϊκότητα του όλου δεν υπάρχει στα συστατικά του - αλλά ένα ατομικό γεγονός που παρουσιάζει το πως τα πάντα δένονται μεταξύ τους. Η ιδέα ενός προσωπικού Θεού δύσκολα συμβιβάζεται με την πανθεϊστική ιδέα. Έχουμε

¹*Notebooks*, 1.8.16, T.L.P., 5.471

²Eddy Zemach, 1966, σ. 366

έναν φυσικό μυστικισμό για τον οποίο ο κόσμος έχει σημασία σε αντίθεση με το Χριστιανισμό¹.

7.5. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΩΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Η αιρετική για τα δεδομένα του Χριστιανισμού αντίληψη του Wittgenstein περί της θρησκείας συνεχίζεται και στην ύστερη φάση του. Κατά τον D.Z. Phillips², καθετί το θρησκευτικό περιλαμβάνεται μέσα σε συγκεκριμένα γλωσσικά παιχνίδια και κάθε προσπάθεια λογικού απριορισμού στη θρησκεία οδηγεί στο δογματισμό. Ο Θεός δεν είναι ένα αντικείμενο γνώσης όπως τα φυσικά αντικείμενα, αλλά το νόημα της ζωής. Αν ο Θεός της παράδοσης είναι πνευματικός και άπειρος τότε δεν υπάρχει αντίθεση με αυτήν. Όμως για την Ιουδαίο-χριστιανική παράδοση, ο Θεός είναι μια υπερφυσική αντικειμενική πραγματικότητα και συνεπώς αντικείμενο - έστω και πνευματικό - και η πίστη στο Θεό σχετίζεται με την εμπειρία, ως εξηγητική της δημιουργίας του εμπειρικού κόσμου. Η άποψη του Phillips, από αυτήν την σκοπιά, θα μπορούσε να θεωρηθεί αθεϊστική.

Ο Χριστιανισμός ισχυρίζεται ότι είναι υπεράνω ιστορικότητας, όμως εντάσσεται σε ιστορικά πλαίσια, μαζί με άλλες μεσανατολίτικες θρησκείες. Αν οι θρησκείες εντάσσονται μαζί με τις γλώσσες, τα ήθη και τα έθιμα στην

¹B.F. McGuinness, 1966, σ. 305-328, Newton Garver, Wittgenstein's panteism, a new light on the ontology of the *Tractatus*, στο Irving M. Copi, Robert W. Beard, *Essays on Wittgensteins Tractatus*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966, σ. 124-7

²Stephen A. Satris, Wittgenstein and the philosophy of religion, στο 2Σ, σ. 507-9

κατηγορία των πολιτιστικών προϊόντων της ανθρώπινης κοινωνικής εμπειρίας, τότε ο ανθρώπινος και ο φυσικός κόσμος είναι πραγματικότητες ευρύτερες από το Χριστιανισμό. Γιατί, κατά τον Burke, το να εντάσσεις τη θρησκεία μαζί με τις μορφές ζωής και τα γλωσσικά παιχνίδια είναι σα να θεωρείς πως είναι ένα από τα πράγματα που έχουν δημιουργήσει οι κοινωνίες, και οι άνθρωποι δέχονται ή απορρίπτουν. Αντίθετα, ο θρησκευόμενος ανάγει τα πάντα στο απόλυτο, το Θεό, όχι στις συνήθειες της κοινωνίας. Όμως, κάθε προσπάθεια θεμελίωσης της θρησκείας σε όρους εκτός γλωσσικού παιχνιδιού είναι καταδικασμένη. Ο πιστός, αν τον ρωτήσεις γιατί πιστεύει, θα σου πει ότι ο Θεός αποκαλύπτεται σ' αυτούς που θέλουν να τον ακούσουν. Ο μορφωμένος πιστός δεν αγνοεί τις ιστορικές διαστάσεις της θρησκείας του, αλλά δε δέχεται τα γλωσσικά παιχνίδια ως κάτι απόλυτο. Αυτός που είναι εκτός του παιχνιδιού της θρησκείας, ο άθρησκος, χρησιμοποιεί τη λέξη πίστη με σκεπτικισμό όπως και στην περίπτωση της πίστης στην ύπαρξη ενός οποιουδήποτε αντικειμένου, καθώς γι' αυτόν μια πίστη μη θεμελιωμένη είναι εντελώς ανάξια λόγου. Αντίθετα, ο πιστός δέχεται κάποια πράγματα ως αποκάλυψη του Θεού, αξιωματικά¹.

Μπορεί για έναν Χριστιανό ο Wittgenstein να ήταν άθεος, αλλά θα έπρεπε να θεωρηθεί ότι ήταν άθεος με την ίδια έννοια κατά την οποία ήταν και αντιεπιστημονιστής: δεν πίστευε στην επιστήμη του Λογικού Θετικισμού που υποτίθεται ότι εξηγούσε τα πάντα. Η επιστήμη δε μπορεί να αποδείξει ότι δεν υπάρχουν θαύματα. Υπάρχουν και μη-επιστημονικοί τρόποι θέασης των γεγονότων που μοιάζουν με ανοησίες, αν εκφράζονται με λέξεις. Κάθε προσπάθεια να μιλήσουμε με λέξεις για τη θρησκεία ή την ηθική είναι ανέλπιδη, γιατί αυτές είναι προσπάθειες θέασης του κόσμου ως όλου².

¹T.E. Burke, Wittgenstein's lectures on religious belief: a reconsideration, στο 2Σ, σ. 510-2

²John C. Kelly, Wittgenstein, the self and ethics, Review of metaphysics, 48, March 1995, σ. 567-590

Αν δώσουμε αυτό το ριζικά διαφορετικό νόημα στην έννοια του Θεού, ο Wittgenstein δεν ήταν άθεος. Άλλωστε είχε πει και ο ίδιος ότι παρότι δεν ήταν Χριστιανός ήταν “ευαγγελιστής” καθώς τα - αιρετικά για τη Ρώσικη ορθοδοξία - ευαγγέλια του Tolstoy του “έσωσαν” τη ζωή - οι συμπολεμιστές του μάλιστα στα χαρακώματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τον έλεγαν “άνθρωπο με τα ευαγγέλια” χάρη στο εν λόγω βιβλίο¹. Πίστευε ότι δεν αποδεικνύεται, ούτε χρειάζεται να αποδειχτεί η ύπαρξη του Θεού. Όπως ο Marx ειρωνευόταν τον Bentham που θεωρούσε ως αντικειμενική πραγματικότητα την κοσμοθεωρία της εποχής του, έτσι και ο Wittgenstein στρέφονταν εναντίον του Frazer που ειρωνευόταν τις πρωτόγονες τελετές, αγνοώντας το υπόβαθρό τους. Θρησκεία είναι να θεωρείς κάποια πράγματα σημαντικά και όπως και η επιστήμη εντάσσεται σε ένα γλωσσικό παιχνίδι που από μια άλλη σκοπιά θα μπορούσε να μη γίνει δεκτό. Ο Wittgenstein θα συμφωνούσε με το Marx ότι τόσο η επιστήμη όσο και η θρησκεία έχουν κοινωνική διάσταση².

8.1. ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ **(ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΣΚΕΠΤΟΜΕΝΟ)**

Ας αναφερθούμε τώρα στη θεωρία των 2 “Θεϊκών κεφαλών”³, η οποία θα μας συνδέσει με τις δοξασίες του Wittgenstein για το υποκείμενο. Κατά τη θεωρία αυτή υπάρχουν 2 Θεότητες: από τη μία έχουμε τον κόσμο, τον αντικειμενικό Θεό, την ξένη βούληση από την οποίαν εξαρτώμεθα και από την άλλη, το εγώ, το μεταφυσικό υποκείμενο. Κόσμος και εγώ είναι υπερβατικές

¹R.M. Davison, Wittgenstein and Tolstoy, 2Σ, 50-2

²Jens Glebe Moller, Marx and Wittgenstein on religion and the study of religion, 2Σ

³Cyril Barrett, 1991, σ. 104, Eddy Zemach, 1966, σ. 368

βουλήσεις που δίνουν νόημα στον κόσμο. Από μια άλλη σκοπιά, ο Θεός του Wittgenstein είναι μοναδικός, υπερβατικός, δημιουργός - με την έννοια ότι τα πάντα εξαρτώνται από αυτόν - όριο καλού - κακού, σωστού - λάθους, πατέρα, νόημα ζωής και ξένη βούληση αλλά επίσης και μεταφυσικό υποκείμενο ως το σύνολο του κόσμου. Κατά μία έννοια¹ ο σολιψισμός ισοδυναμεί με τον καθαρό ρεαλισμό, άρα κατά κάποιον τρόπο ο Θεός, νοούμενος ως κόσμος υπό το πρίσμα της αιωνιότητας είναι το εγώ, το μεταφυσικό υποκείμενο. Ή με άλλα λόγια, ο Θεός εξαρτάται από την ύπαρξη της ηθικής βούλησης, αφού από αυτήν εξαρτάται το μυστικό αίσθημα².

Όταν ο Wittgenstein αναφέρεται στην έννοια του υποκειμένου, διακρίνει το μεταφυσικό υποκείμενο από την ανθρώπινη ψυχή. Η μεν ανθρώπινη ψυχή είναι ένα ανύπαρκτο κατασκεύασμα της σημερινής επιπόλαιης ψυχολογίας³, γιατί είναι σύνθετη και το υποκείμενο πρέπει να είναι απλό. Δε μπορούμε να θεωρούμε το υποκείμενο ως ένα εμπειρικό αντικείμενο. Το υποκείμενο της ψυχολογίας είναι το σκεπτόμενο πράγμα του Descartes και του Hume. Κακώς λοιπόν ταυτίζεται η ψυχολογία, που είναι μια εμπειρική επιστήμη, με τη φιλοσοφία. Το εμπειρικό υποκείμενο είναι ένα σύνολο προτάσεων, ένα γεγονός και ως γεγονός δε μπορεί να αντιληφθεί το απλό μεταφυσικό υποκείμενο με το οποίο ασχολείται η φιλοσοφία⁴.

Το μεταφυσικό υποκείμενο περιορίζεται σε ένα ανέκτατο σημείο, είναι όριο του κόσμου, είναι το κέντρο κάθε εμπειρίας και της ύπαρξης, είναι εξωκοσμικό αλλά και υποστηρικτής του κόσμου, προϋπόθεση κάθε γνώσης.

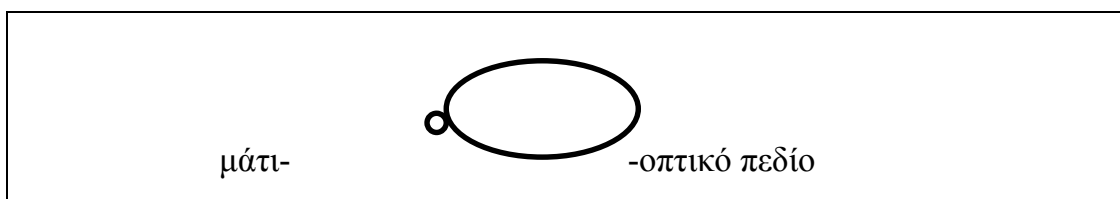
¹T.L.P., 5.63, 5.64

²Ignace Verhack, στο 2Σ, σ. 242-4

³T.L.P., 5.5421

⁴T.L.P., 5.542, Eugene Schlossberger, *The self in Wittgenstein's Tractatus*, στο 2Σ, σ. 147-150, P.M.S. Hacker, *Wittgensteins doctrine of the soul in the Tractatus*, *Kant- Studien*, 62, 1971, σ. 162-171, G.E.M. Anscombe, *Ludwig Wittgenstein, Philosophy*, 70, 1995, σ. 395-407

Είναι προϋπόθεση κάθε καλού, κακού και ηθικής. Το σκεπτόμενο υποκείμενο δίνει μορφή στον κόσμο, ενώ το μεταφυσικό, νόημα¹. “Τα πράγματα παίρνουν σημασία μόνο μέσω της σχέσης τους με τη βούλησή μου”. “Όπως η ιδέα μου είναι ο κόσμος, έτσι και η βούλησή μου είναι η κοσμική βούληση”². Το υποκείμενο δεν αλλάζει τα γεγονότα αλλά τα όρια του κόσμου. Η σχέση υποκειμένου - κόσμου είναι όπως η σχέση ματιού - οπτικού πεδίου³.



ΣΧΗΜΑ 2

Σχετική⁴ με τη διάκριση ψυχής - υποκειμένου, είναι η διάκριση λογικού (ή μεταφυσικού ή υποκειμενικού) - ψυχολογικού (ή περιγράψιμου, ή αντικειμενικού). Για τον αντιψυχολογισμό του Frege η ψυχολογία η οποία ασχολείται με το υποκειμενικό είναι αδύνατη επιστημονικά. Δυνατή είναι μόνο η επιστημονική, φυσιολογική ψυχολογία. Και ο Wittgenstein είχε σαν στόχο του την αντικειμενικότητα, όμως έβλεπε ότι πάντοτε εισχωρούσε σε αυτήν η υποκειμενικότητα. Υπάρχει μόνο μια κοσμική ψυχή, το εξωκοσμικό υποκείμενο, πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η γλώσσα, αλλά η επιστήμη δεν αγγίζει την ουσία του. Η ανθρώπινη υποκειμενικότητα είναι εκ των πραγμάτων μέσα σε κάθε προσπάθεια αντιμετώπισης του κόσμου.

¹Eddy Zemach, 1966, σ. 368

²*Notebooks*, 15.10.16 και 17.10.16

³T.L.P., 5.6331

⁴Hans Sluga, *Subjectivity in the Tractatus*, Synthese, 56, 1983, σ. 123-39

8.2. ΣΟΛΙΨΙΣΜΟΣ

Όσον αφορά το σολιψισμό¹, πρέπει να πούμε ότι μαζί με την αχρονικότητα, είναι ουσιώδες μέρος της ευτυχίας. Θεωρούμενο σολιψιστικά το υποκείμενο είναι ο ίδιος ο κόσμος και όχι ένα μέρος του, το άτομο, γι' αυτό και ο σολιψισμός ισοδυναμεί με το ρεαλισμό. Ο Wittgenstein δεν αναφέρεται σε πολλά ατομικά υποκείμενα αλλά μόνο σε ένα υπερατομικό υποκείμενο που περιορίζει τον κόσμο σαν όλο, δεν αλλάζει τον κόσμο, αλλά τα όριά του.

Συνοψίζοντας² για το υποκείμενο θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σκεπτόμενο υποκείμενο ως δοχείο αισθημάτων, ιδεών κ.α. δεν υπάρχει. Υπάρχει το εγώ που είναι απλό και εκτός κόσμου ως όριο του. Η σχέση υποκειμένου - κόσμου μοιάζει με τη σχέση ματιού - οπτικού πεδίου, γι' αυτό το υποκείμενο δε μπορεί να δει τον εαυτό του. Με αυτήν τη λογική, ο σολιψισμός ισοδυναμεί με τον καθαρό ρεαλισμό καθώς και ο κόσμος ισοδυναμεί με το υποκείμενο - “είμαι ο κόσμος μου” (5.63)- ενώ η μόνη προθετικότητα είναι εκείνη της γλώσσας, ή η μορφή της απεικόνισης του κόσμου γενικά.

¹B.F. McGuinness, 1966, σ. 305-328, Hans Sluga, 1983, σ. 123-39, John C. Kelly, March 1995, σ. 567-590, Christopher Janaway, Wittgenstein on the willing subject and the thinking subject, σ. 520-2, Ronald L. Burr, Something traditional in *Tractatus*?, σ. 81-4, Keyt, Wittgenstein's notion of an object, στο Irving M. Copi, Robert W. Beard, *Essays on Wittgensteins Tractatus*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966

²Eugene Schlossberger, στο 2Σ, σ. 147-150

8.3. ΒΟΥΛΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

Το υποκείμενο εμπλέκεται με τον κόσμο ως βούληση¹. Η βούληση είναι προέλευση, όχι γεγονός. “Η δράση της βούλησης δεν είναι η αιτία μιας πράξης αλλά η ίδια η πράξη”². Η πράξη είναι ανεξάρτητη από τα γεγονότα, είναι μια προβολή της βούλησής μας σ’ αυτά. Η δράση της βούλησής μας, η πράξη καθεαυτή δεν είναι εμπειρική, είναι ένα αδιάστατο σημείο, σαν μια άκρη καρφίτσας. Τα αποτελέσματα της πράξης είναι γεγονότα. Έτσι το μεταφυσικό υποκείμενο γίνεται δημιουργός γεγονότων κατά κάποιον τρόπο. Η δράση έχει νόημα αν βασίζεται στο υποκείμενο που γνωρίζει την ηθική μορφή της πραγματικότητας, δηλαδή τη λογική μορφή που διαπερνά τον κόσμο. Δεν υπάρχει βούληση χωρίς δράση, ενώ η δράση έχει νόημα αν συμφωνεί με τη λογική μορφή. Με τη δράση το υποκείμενο δείχνεται καθώς βρίσκει μονοπάτι στην πραγματικότητα μέσω της δημιουργίας των γεγονότων. Αν έχει νόημα η δράση, το υποκείμενό της έχει αιώνια ζωή και ο κόσμος του “αυξάνεται”, ενώ αν δεν έχει, το πρόσωπο δυστυχεί, και ο κόσμος του “μειώνεται”³.

9.1. ΗΘΙΚΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΔΥΣΤΥΧΙΑ

Έτσι, μέσω του μεταφυσικού υποκειμένου εισάγεται η ηθική στον κόσμο, ο οποίος, χωρίς αυτό, είναι ηθικά ουδέτερος. Γι’ αυτό και ο Wittgenstein

¹Jorge V. Arregui, Wittgenstein on voluntary actions, *International Philosophical Quarterly*, 32, 1992, σ. 299-311, G.E.M. Anscombe, 1995, σ. 395-407, David Ard, Knowing a name, *Philosophy and Phenomenological Research*, 14, 1983, σ. 377-88

²*Notebooks*, 87-88

³B.F. McGuinness, 1966, σ. 305-328

εξισώνει τον κόσμο αναλόγως, με τον κόσμο του ευτυχούς ή του δυστυχούς από την άποψη των ορίων. Οι κόσμοι των δύο διαφέρουν καθότι για τον ένα υπάρχει νόημα στη ζωή και απλά τη ζει και τη χαίρεται, ενώ ο άλλος όχι. Η καλή βούληση ευθυγραμμίζει τον εαυτόν της με την κοσμική βούληση, ενώ η κακή της αντιτίθεται. Ταυτίζει τον εαυτόν της με ένα τυχαίο χωροχρονικό χαρακτηριστικό του κόσμου, ένα συγκεκριμένο πρόσωπο και φοβάται για το θάνατό του, ενώ μπορεί να οδηγηθεί μέχρι και στην αυτοκτονία, που για τον Wittgenstein είναι το στοιχειώδες αμάρτημα, καθώς είναι η ακραία περίπτωση μη αποδοχής της τάξης του κόσμου.

Η δράση της - μεταφυσικής - βούλησης είναι σύμφωνη με τον κόσμο. Η ευχή¹ είναι επιθυμία για αλλαγή του κόσμου. Στοχεύει στο χρονικό μέλλον. Ελπίζει να γίνουν όσα επιθυμεί και φοβάται μήπως γίνουν όσα δεν επιθυμεί. Το να ζεις μια τέτοια χρονική ζωή είναι αμαρτία, ενώ ο φόβος του θανάτου είναι δείγμα κακής ζωής, καθώς ο θάνατος δεν είναι συμβάν της ζωής μας². Για την κακή βούληση ο κόσμος είναι εχθρός. Αντίθετα, ο καλώς βουλόμενος, υπό το πρίσμα της αιωνιότητας, και αδιαφορώντας για τις συνέπειες, ευτυχεί, ερχόμενος σε ομοφωνία με το θέλημα του Θεού - κόσμου. Δεν εύχεται τίποτα, απλά δέχεται, ζώντας στο παρόν μια άχρονη, αιώνια ζωή, απαλλαγμένη από την ελπίδα και το φόβο. “Για να ζω ευτυχισμένος πρέπει να είμαι σε συμφωνία με τον κόσμο. Έτσι υπακούω στην εξωτερική θέληση από την οποία είμαι εξαρτημένος. Αυτό είναι να λες: κάνω το θέλημα του Θεού”. “Δε μπορώ να προσδέσω τα συμβάντα του κόσμου στη θέλησή μου: είμαι εντελώς αδύναμος. Μπορώ να γίνω ανεξάρτητος από τον κόσμο - κι έτσι κατά κάποιον τρόπο να κυριαρχήσω επάνω του - απορρίπτοντας κάθε επιρροή στα γεγονότα”³.

¹Eddy Zemach, 1966, σ. 371-2

²T.L.P., 6.4311

³*Notebooks*, 8.7.16 και 11.6.16

9.2. Ο ΑΞΙΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΒΙΟΥ

Με την συνειδητή υποταγή στη μοίρα ο άνθρωπος απελευθερώνεται. “Ο άνθρωπος ζει μέσα σε έναν άθλιο κόσμο αλλά μπορεί να ευτυχήσει μέσω της ζωής της γνώσης”¹. Γνωρίζοντας την αιώνια αλήθεια τόσο για τον εαυτόν του όσο και για τον κόσμο και την απόλυτη εξάρτησή του από τα γεγονότα, ο άνθρωπος απελευθερώνεται από τη μοίρα ενώ τη βούλεται συνειδητοποιώντας την αναγκαιότητά της. Γι’ αυτό και για το Wittgenstein, οι μόνες αξίες μορφές ζωής είναι εκείνες της τέχνης, της επιστήμης και της θρησκείας.

Εδώ συνδέεται και η ηθική με την αισθητική. Ο Wittgenstein αναρωτιέται αν “είναι η καλλιτεχνική οπτική, η ευτυχισμένη οπτική του κόσμου”. “Ο σκοπός της τέχνης είναι η ομορφιά. Η ομορφιά δίνει την ευτυχία. Το όμορφο αντικείμενο είναι αυτοτελές και αιώνιο”. “Το έργο τέχνης είναι το αντικείμενο υπό το πρίσμα της αιωνιότητας, ενώ η καλή ζωή είναι ο κόσμος υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Έτσι συνδέεται η τέχνη με την ηθική”². Με άλλα λόγια ηθική και αισθητική είναι τρόποι της “δεύτερης θεϊκής κεφαλής”, του υποκειμένου, να είναι σε αρμονία με την πρώτη³.

Η ηθική του Wittgenstein δεν είναι μια παραδοσιακή ηθική καθώς δεν εστιάζεται σε συμπεριφορές, κρίσεις, περιγραφές. Δεν είναι κανονιστική ή επιτακτική ηθική. Είναι υπαρξιακή ηθική, όπως αυτές του Pascal, του Kierkegaard, του Tolstoy. Γι’ αυτόν, πραγματικό ηθικό πρόβλημα είναι καθαυτό το πρόβλημα της ζωής και όχι κάποια συγκεκριμένη δράση. Θεωρεί τον εαυτό του επιλυτή προβλημάτων, με σπουδαιότερο το μεταφυσικό⁴. Υπ’

¹*Notebooks*, 13.8.16

²*Notebooks*, 20.10.16, 21.10.16 και 7.10.16

³Eddy Zemach, 1966, σ. 371-5

⁴Berthold P. Riesterer, Wittgenstein ethics, στο 2Σ, σ. 483-6

αυτήν την έννοια, το *Tractatus* είναι έργο ηθικό. Ο ίδιος άλλωστε είχε πει στον Ludwig Ficker ότι το *Tractatus* είναι έργο ηθικό και αποτελείται από δύο μέρη: αυτό που γράφτηκε και αυτό που δε γράφτηκε, το σπουδαιότερο¹. Η ηθική είναι ανέκφραστη.

9.3. ΜΕΤΑΗΘΙΚΗ

Για το Wittgenstein, η ηθική δε μπορεί να γίνει επιστήμη. Μια ηθική κρίση δεν προσθέτει τίποτα σε μια περιγραφική πρόταση. Τη στάση του Wittgenstein απέναντι στην ηθική υιοθέτησαν τόσο ο Κύκλος της Βιέννης, όσο και ο Ayer με τη συναισθηματική του θεωρία. Δεν υπάρχει οντολογική θεμελίωση στην ηθική, καθώς οι ηθικές προσταγές δεν προκύπτουν από τον κόσμο. Ηθικές θεωρίες ή αρχές δεν υπάρχουν γιατί δεν απεικονίζουν τον κόσμο. Η ηθική είναι ανέκφραστη, υπερβατική. Η υπερβατικότητά της, όπως και εκείνη της αισθητικής και της θρησκείας διαφέρουν από εκείνη των μαθηματικών και της λογικής καθότι δεν υποτίθεται ότι καθρεπτίζουν τη δομή του κόσμου².

Η ηθική του Wittgenstein έχει να κάνει με ανάλυση νοήματος και θεμελίωση των συνθηκών στις οποίες ισχύουν οι ηθικές έννοιες και κρίσεις. Δύο είναι οι ηθικές μέριμνες του Wittgenstein: το νόημα της ζωής και πως μπορεί να υπάρχουν αξίες σε αυτήν. Η ηθική είναι άσχετη με την επιστήμη. Είναι συνθήκη του κόσμου που θέτει το υποκείμενο, όπως η αισθητική και η θρησκεία³.

¹Robert E. Dewey, Wittgenstein and his impact on contemporary ethical thought, στο 2Σ, σ. 487-9

²Cyril Barrett, 1991, σ. 27-60

³John C. Kelly, March 1995, σ. 567-590

Οι ηθικές προτάσεις δεν είναι περιγραφές, είναι έξω από τον κόσμο, καθώς δε μπορούν να επαληθευθούν ή να διαψευσθούν εμπειρικά. Συνήθως τις βλέπουμε ως περιγραφικές και τις αξιολογούμε με κριτήριο τις συνέπειές τους. Όμως, για τον Wittgenstein πρέπει να θεωρούνται όπως τα αξιώματα της γεωμετρίας. “Οι γωνίες πρέπει να είναι ίσες. Δεν υπάρχει εναλλακτική λύση”. Το ίδιο στην ηθική: “Πρέπει να θέλεις να συμπεριφέρεσαι καλύτερα. Δεν υπάρχει εναλλακτική λύση”. Στην ηθική, η προσταγή “Κάνε το καλό”, είναι αναγκαία και οποιαδήποτε εναλλακτική λύση και αν προτεινόταν θα ήταν εκτός θέματος.

Από μια άλλη οπτική βέβαια, δεν πρέπει να εξισώνονται οι ηθικές και οι λογικές προτάσεις, καθώς, ενώ η παραβίαση ενός γεωμετρικού κανόνα οδηγεί σε ανοησία, η παραβίαση ενός ηθικού κανόνα μπορεί να έχει νόημα σε ένα άλλο επίπεδο. Για τον πρώιμο Wittgenstein όμως, η απαίτηση για το καλό τίθεται αξιωματικά και κάθε άρνησή της οδηγεί σε ανοησία στο πεδίο της ηθικής, και η παρατήρηση ότι δε λαμβάνει υπόψιν τις συγκεκριμένες περιστάσεις κατά τις οποίες γίνονται οι κρίσεις, είναι εκτός θέματος, γιατί η ηθική του δεν είναι εμπειρική¹.

Γι’ αυτό ακόμα και στο ύστερο έργο του, που εισάγει τα γλωσσικά παιχνίδια, ενώ αναγνωρίζει ότι οι καθημερινές ηθικές έννοιες δεν υπακούουν σε μια κοινή λογική, δεν εισάγει την ανθρωπολογική μέθοδο στην ηθική του καθώς κάτι τέτοιο θα σήμαινε την κατάργηση της διάκρισης γεγονότων - αξιών. Γι’ αυτόν η ηθική παραμένει μοναδική, προσωπική, μεταφυσική, υπερβατική, καθώς έτσι εκλαμβάνόμενη, δεν έχει να κάνει με συγκεκριμένες περιστάσεις, αλλά με το νόημα της ζωής μας ως περιορισμένου όλου.

¹Rhees Rush, *Discussions of Wittgenstein*, Theommes Press, 1996, σ. 94-

10.1. ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εν κατακλείδει, θα έλεγε κανείς, ότι ο Wittgenstein με το *Tractatus* προσπάθησε να καταδείξει τα αδιέξοδα της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Κινούμενος στο πεδίο όχι του πραγματικού, αλλά του λογικού κόσμου οδηγεί τη λογική ανάλυση ως τα άκρα, φθάνοντας ως την εμπειρικά ανεύρετη έννοια του μεταφυσικού απλού αντικειμένου, που υποτίθεται ότι είναι η ουσία του κόσμου. Δείχνεται ότι η λογική, τα μαθηματικά και η επιστήμη είναι προσπάθειες νοητικής σύλληψης του κόσμου από το υποκείμενο, όπως επίσης και το μυστικό, η θρησκεία, η ηθική και η αισθητική θεάσεις του κόσμου και της ζωής υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Όλες οι άνωθεν έννοιες εντάσσονται στο χώρο της μεταφυσικής, με την έννοια ότι εδράζονται στο μεταφυσικό υποκείμενο ως τρόποι αντιμετώπισης του εξωτερικού κόσμου χωρίς όμως άμεση σύνδεση με το τελευταίο. Αποβάλλεται κάθε υπόνοια αντικειμενικότητας από αυτές -με την έννοια της ανάλογης με των αντικειμένων της καθημερινής μας εμπειρίας ύπαρξης- και εμμέσως, “υποβάλλεται” ο μη πραγματικός, λογικός, υποκειμενικός, απόλυτος αλλά και σχετικός ταυτόχρονα, χαρακτήρας τους, που θα προταθεί ανοιχτά στην ύστερη φάση της φιλοσοφίας του, κατά την οποία ίσως ακόμη θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτές οι έννοιες έχουν χαρακτήρα ανθρωπολογικό και κοινωνικά δημιουργημένο. Με αυτή την έννοια, το *Tractatus* δεν πρέπει να θεωρείται ότι καταρρίπτεται από το ύστερο έργο του, τις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, οι οποίες θα έπρεπε να θεωρούνται συμπλήρωμά του, και ότι τα γλωσσικά παιχνίδια και η ανθρωπολογία των τελευταίων εμπεριέχονται σπερματικά σε αυτό.

10.2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Wittgenstein L., *Tractatus Logico-philosophicus*, *Φιλοσοφικές Έρευνες*, εκδ. Παπαζήση, *Notebooks 1914-1916*, Blackwell, Oxford, 1979
- ΣW=Τζαβάρας Γ. (επ.), *Συμπόσιο Wittgenstein*, Δωδώνη 1991
- 2Σ=*Wittgenstein and his impact on contemporary thought, Proceedings of the 2nd International Wittgenstein Symposium 29 August to 4th September 1977 Kirchberg (Austria)*, Holder- Pichler- Tempsky, Vienna 1978
- 3Σ=*Wittgenstein, The Vienna Circle and Critical Rationalism, Proceedings of the 3rd International Wittgenstein Symposium 13th to 19th August 1978/Kirchberg (Austria)* Holder- Pichler- Tempsky, Vienna, 1979
- 4Σ=*Language, Logic and Philosophy, Proceedings of the 4th International Wittgenstein Symposium 28th August to 2nd September 1979, Kirchberg / Wechsel (Austria)*, Holder- Pichler- Tempsky, Vienna, 1980
- Anscombe G.E.M., “Ludwig Wittgenstein”, *Philosophy*, 70, 1995, 395-407
- Ard David, “Knowing a name”, *Philosophy and Phenomenological Research*, 14, 1983, 377-88
- Arregui Jorge V., “Wittgenstein on voluntary actions”, *International Philosophical Quarterly*, 32, 1992, 299-311
- Ayer A.J., *Wittgenstein*, Weidenfeld and Nicolson 1985
- Barrett Cyril, *Wittgenstein on ethics and religious belief*, Blackwell, 1991

- Berenson F., “Language and reality, The Theaetetus and Wittgenstein, Γλώσσα και πραγματικότητα στην Ελληνική Φιλοσοφία”, *Ε.Φ.Ε.*, 1985, 132-138
- Block I., *Perspectives on the philosophy of Wittgenstein*, Blackwell 1981
- Bogen James, “Critical notice on Raymond Bradley’s, The nature of all being, A study of Wittgenstein’s modal absolutism”, *Canadian Journal of Philosophy*, 24,4, December 1994, 643-664
- Βουδούρης Κ., *Η θεωρία του νοήματος εν τη φιλοσοφία του Ludwig Wittgenstein*, Αθήνα 1972
- Brand Gerd, *The central texts of Wittgenstein*, Blackwell 1979
- Carruthers Peter, *The metaphysics of the Tractatus*, Cambridge University Press, 1990
- Cavalier R., *Ludwig Wittgenstein, Tractatus Logicophilosophicus*, University Press of America 1980
- Cook John W., *Wittgenstein’s Metaphysics*, Cambridge University Press, 1994
- Copi Irving M., “Objects, properties and relations in the *Tractatus*”, *Mind*, 67, April 1958, 146-165
- Copi Irving M., Beard Robert W., *Essays on Wittgenstein’s Tractatus*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966
- Fann K.T., *Wittgenstein’s conception of philosophy*, Oxford, Basil Blackwell, 1969
- Feibleman James K., *Inside the great mirror*, Nijhoff, 1973
- Finch Henry LeRoy, *Wittgenstein- the early philosophy*, Atlantic Highlands 1982
- Findlay J. N., *Wittgenstein, A Critique*, Routledge and Kegan Paul, 1984
- Fogelin Robert, *Wittgenstein*, Routledge, 1987
- Ginet Carl, “An inconherence in the *Tractatus*”, *Canadian Journal of Philosophy*, 3, 1973, 143-151

- Glouberman M., “*Tractatus*: Pluralism or monism?”, *Mind*, 89, 1980, 17-36
- Goddard L. - Judge B., *The metaphysics of Wittgenstein’s Tractatus*, Australasian Journal of Philosophy, June 1982
- Gottlieb Diane F., “Wittgenstein’s critique of the *Tractatus* view of rules”, *Synthese*, 56, 1983, 239-51
- Hacker P.M.S., *Insight and illusion, Themes in the philosophy of Wittgenstein*, Clarendon Press, Oxford, 1986
- Hacker P.M.S., “Wittgenstein’s doctrine of the soul in the *Tractatus*”, *Kant - Studien*, 62, 1971, 162-171
- Hacker P.M.S., “Laying the ghost of the *Tractatus*”, *Review of Metaphysics*, 29, 1975, 96-116
- Hart W.D., “The whole sense of the *Tractatus*”, *The Journal of Philosophy*, 68, 1971, 273-288
- Hartnack Justus, *Wittgenstein and modern philosophy*, Notre Dame, 1965
- Harward Donald, *Wittgenstein’s saying and showing themes*, Bonn, 1976
- Hintikka M. and J., *Investigating Wittgenstein*, Blackwell, 1986
- Kelly John C., “Wittgenstein, the self and ethics”, *Review of metaphysics*, 48, March 1995, 567-590
- Kenny Anthony, *The legacy of Wittgenstein*, Blackwell, 1984
- Klemke E.D., *Essays on Wittgenstein*, Illini Books, 1971
- Laserowitz M., Ambrose A., *Essays in the unknown Wittgenstein*, Prometheus books, 1984
- Lyotard Jean - Francois, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1993
- Malcolm Norman, *A religious point of view*, Routledge, 1993
- Maury Andre, “Reality and logical form”, *Synthese*, 56, 1983, 171-180

- McGuinness B.F., “The mysticism of the *Tractatus*”, *Philosophical Review*, 75, 1966, 305-328
- Mounce H.O., *Wittgenstein’s Tractatus*, Blackwell, 1981
- Noe Robert Alva, “Wittgenstein, Phenomenology and what it makes sense to say”, *Philosophy and Phenomenological Research*, March 1994, 1-37
- Pippin Robert, “Negation and not-being in Wittgenstein’s *Tractatus* and Plato’s Sophist”, *Kant- Studien*, 70 1979,179-196
- Rhees Rush, “Some developments in Wittgenstein’s view of ethics”, *Philosophical Review*, 74, 1965, 17-26
- Rhees Rush, *Discussions of Wittgenstein*,Theommes Press, 1996
- Sluga Hans, “Subjectivity in the *Tractatus*”, *Synthese*, 56, 1983, 123-39
- Στολάκης Γ., “Η έννοια της λογικής αλήθειας από το Russell στο Wittgenstein”, *Ε.Φ.Ε.*, 5,1988,305-18
- Taylor Charles, “Overcoming Epistemology, Philosophy: End or Transformation”
- Verhack Ignace, “Wittgenstein’s Deictic Metaphysics, An uncommon reading of the *Tractatus*”, *International Philosophical Quarterly*, 18, 1978, 433-444
- Wahl Russell, “Impossible propositions and the forms of objects in Wittgenstein’s *Tractatus*”, *The Philosophical Quarterly*, 45, April 1995, 190-8
- Weissman David, “Ontology in the *Tractatus*”, *Philosophy and Phenomenological Research*, 27, 1966-7, 475-501
- Winch P., *Studies in the philosophy of Wittgenstein*, Routledge and Kegan Paul, 1969
- Ζήκας Ιωάννης Β.Π., *Η πρώιμη φιλοσοφία του John Wisdom σε σχέση με την πρώιμη Βιτγκενσταϊνική σκέψη*

- Zemach Eddy, “Wittgenstein’s philosophy of the mystical”, *Review of metaphysics*, 18, 1964, 39-57 και Copi Irving M., Beard Robert W., *Essays on Wittgenstein’s Tractatus*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966, 359-375